

Žirgų kapai Rytų Lietuvos pilkapynuose vėlyvajame geležies amžiuje (IX–XII a.)*

Vytautas Juškaitis

IVADAS

Rytų Lietuvos pilkapynai paplitę Lietuvos rytinėje (nuo Nemuno ir Šventosios į rytus) ir Baltarusijos šiaurės vakarinėje dalyje. Pastaruoju metu jie gana gausiai tyrinėjami. Todėl, atsisiradus daugiau duomenų, galima daryti platesnes išvadas.

Žirgų kapų gana dažnai randama kasinėjant Rytų Lietuvos pilkapius. Tačiau išsamaus tyrinėjimų medžiagos apibendrinimo nėra. A. Tautavičiaus straipsniuose apie Rytų Lietuvos pilkapius, parašytuose 1955, 1957 ir 1959 metais, nemažai dėmesio skiriama ir pilkapiams su žirgų kapais (Tautavičius, 1955, p. 87–98; Tautavičius, 1957, p. 95–109; Тавтовичус, 1959, с. 137–141). Tačiau tuo metu dar nebuvo pakankamai duomenų, kad būtų galima daryti platesnes išvadas. Ligi šiol tyrinėtos tik atskiros problemos, susijusios su žirgų laidosena. Rašyta apie pjautuvo paskirtį žirgo kape (Szukiewicz, 1918, s. 10; Volkaitė-Kulikauskienė, 1971, p. 11). Bandoma simboliniams žirgų kapams priskirti tuščius pilkapius (Bliujienė, 1992, p. 120). Pastebėta, kad dažnai žirgams skiriama atskira pilkapyno dalis ar net atskiras pilkapynas (Volkaitė-Kulikauskienė, 1971, p. 10). Bandyta nustatyti žirgų kapų evoliuciją (Bliujienė, 1992, p. 124). Taip pat svarstyta, ar žirgų kapai yra aukos, ar karių įkapės (Volkaitė-Kulikauskienė, 2001, p. 198). Sudaryta balno kilpų tipologija ir chronologija (Antanavičius, 1976, p. 69–80). Diskutuota apie tai, ar žirgas yra kario (Kuncienė, 1985, p. 94–95; Volkaitė-Kulikauskienė, 1970, p. 264–265), ar žemdirbio įkapė (Tautavičius, 1957, p. 106).

Šis straipsnis skirtas aptarti tik vėlyvojo geležies amžiaus žirgų kapams Rytų Lietuvos pilkapynuose. Straipsnio tikslas yra apibendrinti griautinių, degintinių ir simbolinių žirgų kapų laidoseną, nustatyti žirgų kapų chronologiją, išskirti kapų tipus pagal laidoseną, nustatyti papročio laidoti žirgą kilmę, pagal žirgų laidoseną išskirti

regionus, remiantis archeologiniais duomenimis, atkurti apeigas, kurios vyko laidojant žirgą.

TYRINĖJIMŲ ISTORIJA

Žinių apie žirgų kapus Rytų Lietuvos pilkapynuose turime nuo XIX amžiaus vidurio. 1852–1853 metais A. Pliateris tyrinėjo Rokantiškių pilkapyną. Jis ištyrė 72 pilkapius (40 mažų ir 32 didelius). Dideliuose jis rado žirgų kapų. Autorius daro išvadą, kad šioje vietoje turėjo įvykti mūšis, o palaidoti žuvę žirgai ir kariai (ИИАО, 1859, с. 28–29). 1854–1855 metais A. H. Kirkoras Švento miške ištyrė du pilkapius ir viename iš jų rado griautinį žirgo kapą (Kulikauskas, Zabiela, 1999, p. 81). Daugiau žirgų kapų ištiirta XIX a. pabaigoje. 1889 m. E. Volteris ir V. Šukevičius ištyrė vieną simbolinį ir du degintinius žirgų kapus. V. Šukevičius ištyrė 4 pilkapius Pabarėje. Pilkapyje Nr. 1 rado degintinį žirgo ir žmogaus kapą (Jankevičienė, 1961, p. 37–48). 1895 metais K. Gukovskis Sallako pilkapynė ištyrė penkis griautinius žirgų kapus. 1896 metais šiame pilkapynė buvo perkastas dar vienas pilkapis. Jame taip pat buvo rastas griautinis žirgo kapas (Atlasas, 1977, p. 100). Daugiausia žirgų kapų XIX a. pabaigoje ištyrė F. Pokrovskis. Jis Budrionių pilkapynė rado 1 griautinį ir 1 degintinį (Покровский, 1899, с. 68–69), Peršaukštėje – 2 degintinius ir 2 simbolinius (Покровский, 1897, с. 160–163), Pilvnuose – 1 degintinį ir 1 simbolinį (Покровский, 1899, с. 50–51), Rimščianuose – 1 degintinį ir 1 griautinį (Покровский, 1899, с. 7), Šveicaruose – po 1 degintinį, griautinį ir simbolinį (Покровский, 1895, с. 216–218), Zasvyrėje – 4 degintinius (Покровский, 1899, с. 13–19), Ziaziulkoje – 2 degintinius (Покровский, 1899, с. 55–59) žirgų kapus. 1900-aisiais metais J. Žiogas kasinėjo Lapušiškės pilkapynė ir rado du griautinius žirgų kapus (Žiogas, 1909, p. 5–13). Pirmojo pasaulinio karo metu Palūšės pilkapius tris dienas kasinėjo vokiečių kareiviai ir rado žirgų kapų. Nėra žinoma, kokie tai buvo kapai – degintiniai, griautiniai ar simboliniai. Užsimenama, kad rasta žąslų ir balno kilpų (Butėnienė, 1981š).

*Straipsnis parengtas bakalauro darbo pagrindu. Darbo vadovas doc. dr. V. Šimėnas.

Tarpukariu daug žirgų kapų ištyrė lenkų archeologai. 1925 metais R. Jakimovičius Žvirblių pilkapyne rado 7 degintinius žirgų kapus. Tačiau tyrinėjimų medžiaga liko neskelbta (Kulikauskas, Zabiela, 1999, p. 257). Daugiausia žirgų kapų tarpukaryje yra ištyrę E. ir V. Holubovičiai. 1933 metais Senųjų Macelių pilkapyne jie rado degintinių žirgų kapų (Cchak-Holubowiczowa, 1936, s. 25). 1935 metais Plikiškių ir Žingių pilkapyuose aptiko po vieną griautinį žirgo kapą (Cchak-Holubowiczowa, 1936, s. 25). Deja, literatūroje apie šiuos žirgų kapus yra tik trumpų užuominų. Iš Lietuvos archeologų tarpukariu žirgų kapų yra iškasęs tik E. Volteris. Jis 1927 metais Guronių ir 1932 metais Dovainonių pilkapyuose ištyrė degintinių ir simbolinių žirgų kapų.

Nuo XIX amžiaus vidurio iki XX amžiaus vidurio medžiaga buvo tik kaupiama ir publikuojama. Nebuvo apibendrinamojo žirgų kapų straipsnio. Pasitenkinta vien duomenų skelbimu.

Ypač daug žirgų kapų Rytų Lietuvos pilkapyuose iširta 6-ajame dešimtmetyje (Bildos, Darsūniškis, Didžiuliai, Dieveniškės, Kapitoniškės, Katkuškės, Kunigiškės). Daugiausia pilkapių su žirgų kapais ištyrė A. Tautavičius. Vieną griautinį kapą Darsūniškyje ištyrė O. Kuncienė, vieną griautinį ir vieną simbolinį kapą Kunigiškėse – N. Kovrigina. Kasinėjimų medžiaga publikuota leidiniuose „Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A serija“, „Iš lietuvių kultūros istorijos“. Nuo 6-ojo dešimtmečio iki dabar beveik kasmet randama žirgų kapų. 1964 metais R. Kulikauskienė Rusių Rage ištyrė 6 griautinius ir 2 degintinius žirgų kapus (Kulikauskienė, 1964š). 1966-aisiais O. Kuncienė Pabarėje rado 15 degintinių žirgų kapų (Kuncienė, 1966š). 1969 metais – Katkuškėse aptiko 4 degintinius žirgų kapus (Kuncienė, 1969š). 1970 metais A. Tautavičius Degsnės-Labotiškių pilkapyne ištyrė 3 griautinius ir 1 degintinį kapą (Tautavičius, 1970š). 1982–1985 metais Alinkoje A. Bliujienė ištyrė 5 griautinius, 8 simbolinius ir 2 degintinius žirgų kapus (Bliujienė, 1982š; Bliujienė, 1983š; Bliujienė, 1984š; Bliujienė, 1985š). Kituose pilkapyuose iširta po 1–2 žirgų kapus. Paskutiniaisiais metais tyrinėti Dagilionių (Stankus, 1997š), Dusinėnų II gr. (Šimėnas, 1998š; Šimėnas, 1999š), Jakiškių (Strimaitienė, 2000š), Jašiūnų (Šimėnas, 2000š), Kurklių Šilo (Butėnas, 1998š; Butėnas, 1999š), Stalgionių (Kuncevičius, Zabiela, 1998š), Vanaigiškių (Butėnas, 1997š), Varliškių (Luchtanas, 1998š; Luchtanas, 1999š) pilkapynei, kuriuose rasta žirgų kapų.

Iš viso šiuo metu yra žinomi 74 pilkapynei, kuriuose rasta žirgų kapų ar su žirgu susijusių įkapių. Archeologai tyrinėjo 48 pilkapynei, kuriuose rado 153 žirgų kapus

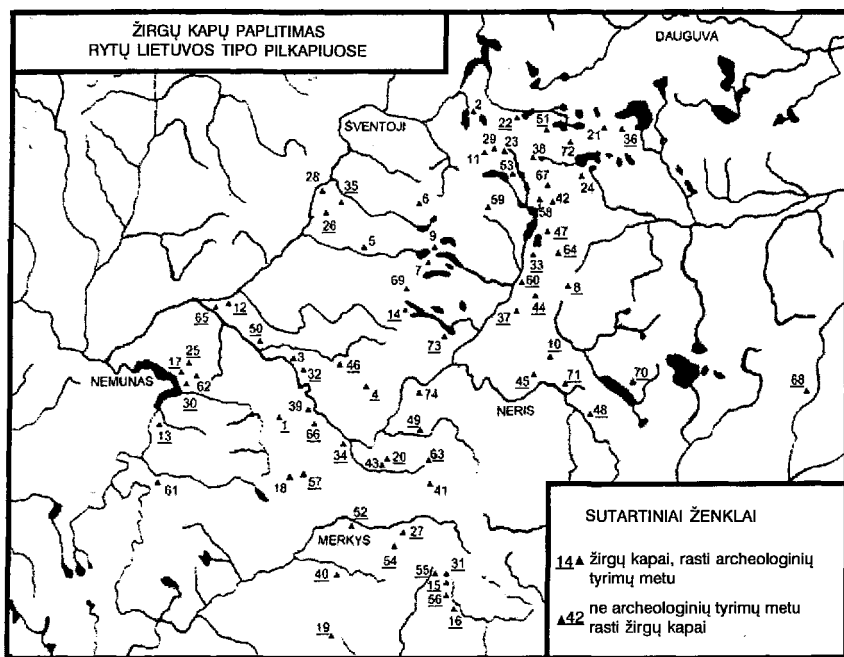
(pilkapynei, kuriuose rasta žirgų kapų ar aprangos, sužymėti 1 pav.).

A. Tautavičiaus straipsnyje „Восточнолитовские курганы“ nemažai dėmesio skiriama pilkapiams su žirgų kapais (Тautавичус, 1959, с. 137–141). Tyrinėjimų duomenys pirmą kartą plačiau apibendrinami R. Volkaitės-Kulikauskienės knygoje „Lietuvio kario žirgas“ (Volkaitė-Kulikauskienė, 1971). Šioje knygoje apžvelgiama žirgų laidosena ir apranga ne tik rytinėje, bet ir visoje Lietuvoje. 1992 metais pasirodė A. Bliujienės straipsnis „Alinkos (Raistinės) pilkapiai“. Šiame straipsnyje autorė ne tik aptaria Alinkos pilkapynei laidosena, bet ir bando nustatyti pilkapių su žirgų kapais chronologiją. Autorė tuščius pilkapius priskiria simboliniams žirgų kapams (Bliujienė, 1992, p. 120). Daug dėmesio žirgų kapams skirta R. Volkaitės-Kulikauskienės knygoje „Lietuva valstybės priešaušriui“ (Volkaitė-Kulikauskienė, 2001). Tačiau čia tik kartojamos mintys, išskaitos knygoje „Lietuvio kario žirgas“

GRIAUTINIAI ŽIRGŲ KAPAI

Iš viso tyrinėtus 21 Rytų Lietuvos tipo pilkapynei, kuriuose rasti 47 griautiniai žirgų kapai: Alinkos (Nr. 1, 2, 4, 5, 13) Budronių (Nr. 1), Darsūniškio (Nr. 1), Degsnės-Labotiškių (Nr. 2, 5, 14), Galminių (Nr. 1), Jakiškių (Nr. 1), Kapitoniškių (Nr. 22, 23, 25, 26, 28, 29, 30, 33, 43), Kernavės (Nr. 5 (23)), Kretuonių (Nr. 1 (55)), Kunigiškių (Nr. 1), Lapušiškės (Nr. 4, 7), Laukių (Nr. 5), Plikiškių (Nr. 1), Rimščiancų (Nr. 3), Rusių Rago (pilkapiai A, B, E, F, H), septyniuose Salako pilkapiuose, Šveicarų (Nr. 1), Švento miško (Nr. 1), Varliškių (Nr. 7, 8), Ziaziulkos (Nr. 7), Žingių (Nr. 1).

Nenustatytas Rokantiškių pilkapynei iširtųjų griautinių žirgų kapų skaičius. Vietiniai gyventojai griautinių žirgų kapų liekanų yra radę: Beinašilio, Bučeliškės-Rudescėlės, Dabulės, Gedžiūnų, Judino, Jukėnų, Kurklių Šilo, Margavonės, Paaliosės, Pakalnių, Skroblaus, Stripeikių, Subiškių, Šukiškių pilkapynei. Didžioji šių pilkapynei dalis yra į šiaurę nuo Neries. Tik keletas iš jų yra kairiajame Neries krante. Dauguma pilkapynei, esančių į pietus nuo šios upės, yra pačioje jos pakrantėje. Tik Rokantiškės, Kapitoniškės, Alinka ir Darsūniškis nutolę 15–30 kilometrų į pietus. Vakarinė riba eina Kauno marių pakrantėmis ir Šventosios upe. Šią ribą žymi Darsūniškio, Kapitoniškių, Rusių Rago ir Jakiškių pilkapynei. Kadangi Molėtų, Ukmergės, Anykščių ir Utenos rajonų pilkapynei nepakankamai iširti, žemėlapyje susidaro „balta dėmelė“. Apie tai, jog šioje teritorijoje buvo griautinių žirgų

1 pav. Rytų Lietuvos pilkapyai, kuriuose rasta žirgų kapų (numeris žemėlapyje atitinka pilkapyno numerį žirgų kapų kataloge)

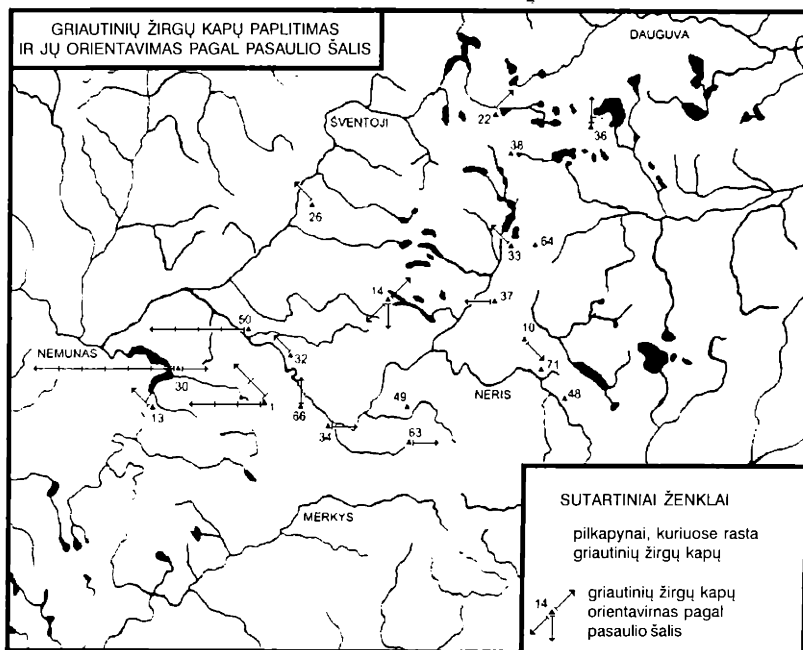
Fig. 1. The spread of horse graves in the East Lithuanian Barrow cemeteries (the number in the map matches the number of the barrow in the catalogue of horse graves).

palaidojimų, žinome tik iš vietinių gyventojų, kurie čia yra radę žirgų kaulų (Judino, Kurklių Šilo, Bučeliškės-Rudesėlės, Subišio pilkapyai), pasakojimų. Labiausiai į šiaurę nutolę pilkapyai, kuriuose aptinkama griautinių žirgų kapų, yra Galminių, Salako, Margavonės, Lapušiškės. Toliausiai į rytus yra Lapušiškės, Švento miško, Budrionių ir Ziaziulkos pilkapyai (griautinių žirgų kapų paplitimas parodytas 2 pav.).

Vakariniėje Rytų Lietuvos pilkapių kultūros dalyje žirgai orientuoti daugiausia vakarų kryptimi (Tautavičius, 1955, p. 95; Volkaitė-Kulikauskienė, 1971, p. 12). Iš viso pavyko nustatyti 30 žirgų orientaciją pagal pasaulio šalis (toliau – orientacija). 14 iš jų orientuoti galva į vakarus (46,7 proc.), 6 į šiaurės vakarus (20,0 proc.), 2 į šiaurę (6,7 proc.), 2 į šiaurės rytus (6,7 proc.), 3 į rytus (10,0 proc.), po 1 (3,3 proc.) – į pietryčius, pietus ir pietvakarius. Pažiūrėjus į 2 pav. iš karto matyti, kad paprotys laidoti žirgą galva į vakarus ar šiaurės vakarus vyrauja tik vakarinėje Rytų Lietuvos pilkapyne dalyje. Rusių Rago

pilkapyne visi žirgai palaidoti galva į vakarus. Kapitoniškių pilkapyne 6 žirgai palaidoti galva į vakarus, ir tik vienas – galva į rytus. Alinkoje 3 žirgai palaidoti galva į vakarus, 2 – į šiaurės vakarus. Darsūniškyje, Kernavėje ir Jakšiškyje rasta po vieną žirgo kapą, kuriame žirgai orientuoti šiaurės vakarų kryptimi. Varliškėse žirgas orientuotas galva į šiaurę. Apskaičiavę šių pilkapyne duomenis (vakarinės dalies) pagal žirgų orientavimą matome, kad į vakarus orientuota 13 (65 proc.) žirgų, į šiaurės vakarus – 5 (25 proc.), į šiaurę – 1 (5 proc.), į rytus – 1 (5 proc.). Taigi akivaizdu, kad vakarinėje Rytų Lietuvos pilkapių kultūros dalyje vyravo paprotys žirgą laidoti galva į vakarus ar šiaurės vakarus. Sudėję šias kryptis iš viso gauname, kad 90 proc. žirgų vakarinėje dalyje buvo orientuoti į vakarus ir šiaurės vakarus.

Likusioje Rytų Lietuvos pilkapių kultūros dalyje po du žirgus orientuota į rytus ir šiaurės rytus, po 1 – į vakarus, šiaurės vakarus; šiaurę, pietryčius, pietus, pietvakarius. Taigi galima daryti išvadą, kad likusioje dalyje laido-

2 pav. Griautinių žirgų kapų paplitimas Rytų Lietuvos pilkapiuose ir orientacija pagal pasaulio šalis (viena padala reiškia vieną žirgą, orientuotą nurodyta kryptimi) (numeris žemėlapyje atitinka pilkapyno numerį žirgų kapų kataloge)

Fig. 2. The spread of horse inhumations in the East Lithuanian Barrow cemeteries (the number in the map matches the number of barrow in the catalogue of horse graves).

jant žirgą nebuvo svarbu, į kurią pusę bus jo galva. Žirgai yra beveik po lygiai palaidoti visomis kryptimis. Vakarienei daliai įtakos greičiausiai turėjo aukštaičių gentis, kuri laidodavo žirgus galva į vakarus (Volkaitė-Kulikauskienė, 1971, p. 12; Tautavičius, 1957, p. 104).

Griautinių žirgų kapų randama pilkapiuose, kurių skersmuo svyruoja nuo 5,5 m (Degsnė-Labotiškės, Nr. 2, 5) iki 14 m (Rusių Ragas, pilkapis F). Dažniausiai žirgai yra laidojami 7–10 m skersmens pilkapiuose. Į šį intervalą telpa 71,5 proc. visų pilkapių su griautiniais žirgų kapais. Sampilų aukštis svyruoja nuo 0,5–0,6 m (Degsnė-Labotiškių, Nr. 2, 5, 14, Kapitoniškių, Nr. 30) iki 1,5–1,6 m (Kretuonių, Nr. 1 (55)), Rusių Rago pilkapis F, Varliškių, Nr. 7 (3)). Dažniausiai sampilai būna 0,8–1,2 m aukščio. Tačiau sampilų aukštis galėjo būti ir didesnis, nes dalis pilkapių galėjo būti ariami. Akmenų vainiko neturi nė vienas pilkapis. Dauguma pilkapių apjuosti ištisiniais grioviais. Kai kurie grioviai būna su tarpais (Kretuonys 1 (55), Varliškės 7 (3), Ziaziulka, Nr. 7).

Aplink Budrionių pilkapį Nr. 1 tarp duobių buvo net septyni tarpai.

Dažniausiai žirgas buvo laidojamas duobėje, kuri būdavo iškasama pagrinde prieš pilant pilkapį. Taip palaidota 84,8 proc. žirgų, ant pagrindo – 9,1 proc., įkasant į sampilą – 3 proc., griovyje – 3 proc. Kapo duobės gylis svyravo nuo 0,3 m (Alinka, Nr. 5, Degsnė-Labotiškės, Nr. 5) iki 1–1,2 m (Kapitoniškės, Nr. 29, 30, Kernavė, Nr. 5 (23)).

Dažniausiai kapo duobė būna pilkapio centre ar netoli jo. Yra tik vienas atvejis, kai žirgas palaidotas griovyje (Varliškės, Nr. 7 (3)). Tame pačiame pilkapyje rasti penki degintiniai žmonių kapai. Manoma, kad šis žirgas yra kario įkapė (Luchtanas, 1999).

Dažniausia griautinių žirgų kapų įkapė yra žąslai. Net 88,2 proc. žirgų palaidoti su žąslais. Žąslai yra dvinariai arba trinariai. Lapušiškės pilkapyje Nr. 4 buvo trinariai žąslai susuktai nareliais. Trijuose pilkapiuose rasta žąslų su skersinukais (Alinka, Nr. 4, Kunigiškės,

Nr. 1, Rusių Ragas, pilkapis F). Dažniau randama dvinarių žąslų. Jų iš viso rasta 12, trinarinių – 7. Dvinariai ir trinariniai žąslai įdomiai pasiskirstę griautiniuose žirgų kapuose. Dvinarių žąslų randama tik palci pat Nerį ir į pietus nuo jos. O trinariniai žąslai paplitę šiaurinėje dalyje. Kairiajame Neries krante jų rasta tik Alinkos pilkapyje Nr. 1.

Kita dažnai pasitaikanti griautinių žirgų kapų įkapė yra pjautuvas. Iš viso jų rasta 10. Su pjautuvu palaidota 29,4 proc. žirgų. Manoma, kad pjautuvas buvo tvirtinamas prie balno ir naudojamas pašarui ruošti (Volkaitė-Kulikauskienė, 2001, p. 237; Szukiewicz, 1918, s. 10). Pabandžius tai patikrinti pasirodė, kad yra ne visai taip. Pagal ataskaitas ir publikacijas pavyko nustatyti 8 pjautuvų padėtų kape. Tik 2 iš jų buvo prie žirgo stuburo (Alinka Nr. 2 ir Darsūniškis Nr. 1), o 3 – galvos srityje (Kapitoniškės, Nr. 28 (Tautavičius, 1957, p. 103), Alinka, Nr. 4, 5), vienas prie žirgo užpakalio (Kretuonys, Nr. 1 (55)). Pjautuvus Rusių Rago pilkapyje E rastas 10–30 cm aukščiau žirgo griaučių. Šveicarų Nr. 1 pilkapyje pjautuvas rastas kairėje žirgo pusėje (Покровский, 1895, p. 216), tačiau iš aprašymo neįmanoma nustatyti, ar balno srityje. Taigi prie stuburo rasti tik du ar trys pjautuvai, o penki – ne balno srityje.

3 žirgai palaidoti su balnakilpėmis. Tai yra 8,8 proc. visų griautinių žirgų kapų. Balno kilpų rasta Lapušiškės, Salako ir Ziaziulkos pilkapiuose. Balnakilpės iš Lapušiškės pilkapiro Nr. 4 J. Antanavičius skiria šeštam tipui ir datuoja X–XII amžiumi (Antanavičius, 1976, p. 74–76). Kokio tipo yra balnakilpės iš Ziaziulkos ir Salako, duomenų nėra.

Su balno sagtimi palaidoti 6 žirgai (17,6 proc.). Balno sagtys rastos Alinkos pilkapyje Nr. 1, Budrionių Nr. 1, Kapitoniškių Nr. 26, 28, Kernavės Nr. 5 (23), Rusių Rago pilkapyje B. Visos balno sagtys yra geležinės. Jos dažniausiai būna keturkampės, 4,5–5 × 5 cm dydžio. Taigi su balnais palaidoti 9 žirgai (26,5 proc.). Vieni iš jų turėjo balnakilpes, kiti tik balno diržo sagtį. Gali būti, kad su balnais palaidota daugiau žirgų, tik jų balnai neturėjo metalinių detalių (balnakilpių ar sagčių).

Su metalu puoštomis kamanomis palaidoti 8 žirgai (23,5 proc.). Su kamanų apkalais palaidoti 3 žirgai, su žvangučiais – 4, kamanų sagtį turėjo 3 žirgai. Žirgai su kamanomis palaidoti Alinkos, Kapitoniškių, Rusių Rago, Šveicarų, Varliškių pilkapyuose. Kamanų apkalai būna žalvariniai ir geležiniai. Jų rasta Alinkos, Lapušiškės, Rusių Rago ir Varliškių griautiniuose žirgų kapuose. Kitas kamanų papuošalas yra žvangučiai. Jų rasta Kapitoniškių, Šveicarų ir Varliškių pilkapiuose. Manoma, kad

prie žirgo galvos randamos sagtelės yra skirtos kamanoms susegti. Jos būna žalvarinės ir geležinės. Kamanų sagčių rasta Alinkos pilkapyje Nr. 1 ir Kapitoniškių pilkapiuose Nr. 26, 28. Greičiausiai žalvarinė kamanų sagtis buvo ir Kapitoniškių pilkapyje Nr. 33. Tačiau kapas labai suardytas, todėl neįmanoma tiksliai nustatyti sagties padėties kape. Bet iš dydžio (2 × 2,6 cm) galima spręsti, kad ji nuo kamanų. Balno sagtys paprastai būna didesnės (4,5–5 × 5 cm). Su skambalu po kaklu palaidoti 4 žirgai (11,8 proc.) (Alinkos, Nr. 4, Lapušiškės, Nr. 4, Rusių Rago pilkapis E, Varliškių, Nr. 7 (3)). Visi skambalai yra geležiniai.

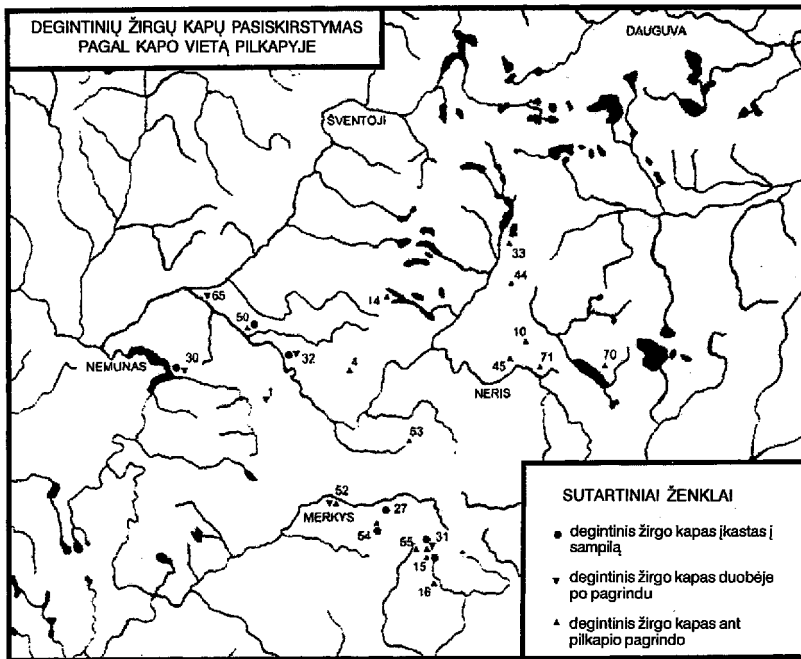
Su karčių įvijomis palaidoti 6 žirgai (17,6 proc.). Dažniausiai įvijos būna žalvarinės (Galminai, Nr. 1, Kapitoniškės, Nr. 30, Kretuonys, Nr. 1 (55), Rusių Ragas pilkapiu E, H). Kernavės pilkapyje Nr. 5 (23) prie žirgo galvos rasta geležinė įvija. Rusių Rago pilkapyje H rasta sidabrinė ar sidabruota įvija. Kapitoniškių pilkapyje Nr. 33 rasta žalvarinė įvija, bet kapas suardytas, todėl jos padėtis neaiški. Rusių Rago pilkapyje F rastas geležinis botkotis.

DEGINTINIAI ŽIRGŲ KAPAI

Degintiniai žirgų kapai paplitę labiau į pietus nei griautiniai. Pietinė ir rytinė degintinių kapų paplitimo riba eina dabartine Lietuvos ir Baltarusijos siena. Tik palei Nerį riba eina kiek toliau į rytus. Labiausiai į rytus nutolę Ziaziulkos, Bildų ir Budrionių pilkapyiai. Ši riba gali kiek pasislinkti į rytus, nes mažai tyrinėti pilkapyiai, esantys Baltarusijos teritorijoje. Pats šiauriausias pilkapyas su degintiniais žirgų kapais yra Kretuonių, taip pat Bildų ir Peršaukščio. Toliau riba eina Žeimenos upe, Asvejos ežeru. Šio ežero vakarinėje pakrantėje yra Degsnės-Labotiškių pilkapyas. Toliau riba eina Musės upe ir Nerimi. Neries dešiniajame krante yra Kernavės, Rusių Rago ir Vanagiškių pilkapyiai, kuriuose rasta degintinių žirgų kapų. Vakarinė riba sickia Nemuną toje vietoje, kur dabar yra Kauno marios (Kapitoniškių pilkapyas). Degintinių žirgų kapų nerasta į pietus nuo Strėvos upės. Toliausiai į pietvakarius nutolę Drueminių ir Pabarės pilkapyiai (degintinių žirgų kapų paplitimas pavaizduotas 3 pav.).

Iš viso dabar žinoma 30 pilkapyai, kuriuose rastas 71 degintinis žirgo kapas. Skelbti ne visų kasinėjimų duomenys arba skelbti neišsamiai, todėl remiamasi ne visa informacija.

M. Bertašius abejoja, ar visi degintiniai kapai, kurie dabar priskiriami žirgams, iš tiesų yra žirgų kapai. Abejonių jam kelia tai, kad beveik visais atvejais osteologiskai nebuvo nustatyti žirgo kaulai, o kad tai žirgo kapas,

3 pav. Degintinių žirgų kapų pasiskirstymas pagal kapo vietą pilkapyje (numeris žemėlapyje atitinka pilkapyno numerį žirgų kapų kataloge)

Fig. 3. The spread of horse cremations in the East Lithuanian Barrow cemeteries (the number in the map matches the number of barrow in the catalogue of horse graves).

spręsta tik iš įkapių (Bertašius, 2002, p. 205). Šį teiginį patvirtina tai, kad Kernavės pilkapyje Nr. 6 (13) rasta kaulų, kurių didesnę dalį priklauso žirgui, taip pat yra smulkesnio nenustatytos rūšies gyvūno ir pavienių žmogaus kaulų. Taigi kartu su žirgu galėjo būti sudeginamas kitas gyvūnas. Tačiau kad daugumoje degintinių kapų yra palaidoti žirgai, nelaidžiai abejoti šiuose kapuose randami žąslai, balnakilpės, žvangučiai. Sunku patikėti, kad žąslai ar balnakilpės būtų dedami į kapą kokiam kitam gyvuliui ar žmogui.

Sudeginti žirgai laidoti 6–14 m skersmens pilkapiuose. Dažniausiai pilkapiro skersmuo būna 7–12 m. Į šį intervalą telpa 86 proc. pilkapių. Mažiausio skersmens pilkapių, kuriuose rasta degintinių žirgų kapų, yra Kapitoniškių Nr. 37, 40 bei Kernavės Nr. 1. Jų skersmuo 6 m. Didžiausio skersmens pilkapių, kurių skersmuo 14 m, yra Kretuonių Nr. 32 (341), Skubėtų Nr. 2, 9. Vidutinis pilka-

pio skersmuo yra 8,5 m. Kadangi dalis pilkapių galėjo būti nuarti ar nupustyti, apie jų aukštį kalbėti neverta.

Yra žinomi 5 pilkapiai su akmenų vainikais, kuriuose rasta degintinių žirgų kapų (Aukštieji Rusokai, Nr. 4 (22), Dieveniškės, Nr. 1, Katkuškės, Nr. 1a, Rimščiancai, Nr. 1, Stalgionys, Nr. 1) (pilkapių su akmenų vainikais, kuriuose rasta degintinių žirgų kapų, paplitimas parodytas 4 pav.). Pilkapiai būna apjuosti grioviais. Grioviai būna ištisiniai (Alinka, Nr. 6, 17, Skubėtai, Nr. 1, 2, 3 ir kiti), su vienu tarpu (Kretuonys, Nr. 54 (5)), dviem (Kernavė, Nr. 6 (13), Skubėtai, Nr. 9 (19)). Kartais aplink pilkapi būna keletas duobių (Skubėtai, Nr. 5, 10, 15, Vanagiškės, Nr. 1).

Yra žinomi 7 atvejai, kai tame pačiame pilkapyje buvo laidojami ir žmonės (Degsnė-Labotiškės, Nr. 1, Didžiuliai, Nr. 3, Kernavė, Nr. 6 (13), Kretuonys, Nr. 32 (341), Pabarė, Nr. 1, Zasvyrė, Nr. 7, 20). Degs-

nės-Labotiškių pilkapiu Nr. 1 žmogaus kapas su žirgo kapu, atrodo, neturi nieko bendra. Žirgas palaidotas ant pagrindo, o žmogus į sampilą įkastas jau vėliau. Panašus atvejis yra Vanagiškių pilkapyje Nr. 1. Žirgas yra duobėje po pagrindu, o žmogaus kapas įkastas į jau supiltą pilkapį. Sunku pasakyti, ar žirgas ir žmogus palaidoti vienu metu. Kretuonių pilkapyje Nr. 32 (341) ant pagrindo – žirgo kapas. Šalia – dviejų žmonių kapai. Atrodo, kad kapą Nr. 3 galima sieti su žirgo kapu, nes jame palaidotas karys su dviem ietigaliais, pjautuvu, peiliu, apkalėliais ir žvangučiais. Žirgas galėjo būti palaidotas kaip šio kario įkapė. Visi šie trys žirgų kapai negali būti 100 proc. siejami su žmonių kapais. Tačiau negalima šio ryšio ir paneigti. Kitaip yra kitais penkiais atvejais. Čia žirgas ir žmogus palaidoti viename kape. Neaišku, ar žirgai ir žmonės Kernavės pilkapyje Nr. 6 (13) ir Pabarės Nr. 1 sudeginti kartu, ar atskirai, bet palaidoti kartu. Kernavės pilkapyje Nr. 6 (13) žmogaus ir žirgo kape įkapių nėra. Rasta tik kaulų. Kartu palaidotas ir dar kažkoks nenumatytas gyvūnas. Virš kapo aptikta laužavietė, kurioje rastas pjautuvas (Luchtanas, 1986, p. 58).

Pabarės pilkapyje Nr. 1 žirgas palaidotas kartu su kariu. Kario įkapės: siauraašmenis pentinis kirvis, 2 peiliai, ietigalis. Žirgas palaidotas su apranga: balnakilpėmis, apkalais, žvangučiais. Zasyvrės pilkapyuose Nr. 7, 20 bei Didžiulių Nr. 3 rasti žmonių kapai su žirgais. Šiuose pilkapyuose rastos laužavietės. Panašu, kad žirgai ir žmonės buvo sudeginti pilkapiu vietoje. Atrodo, kad pilkapis pradėtas pilti dar degant laužui. Tai liudija nesudegę rąstai (Tautavičius, 1952š). Didžiulių pilkapyje Nr. 3 rasta laužavietė, kurioje buvo sudegusių žirgo kaulų ir žmogaus dantų. Žmogus palaidotas be įkapių. Tik žirgui buvo įdėti žąslai ir pjautuvas. Panašus atvejis užfiksuotas Zasyvrės pilkapyuose Nr. 7 ir Nr. 20. Abiem atvejais žirgas ir žmogus sudeginti vienoje laužavietėje, pilkapiu vietoje. Žirgai palaidoti su apranga. Abu žmonės buvo kariai, nes rasta ginklų. Gali būti, kad Katkuškių pilkapyje Nr. 1b taip pat palaidotas žirgas su žmogumi. Šalia žirgo įkapių (trinariai žąslai, pjautuvas, geležinė kamanų sagtis (2,9 × 2,1 m), geležinė balno sagtis (4 × 3,9 cm), geležinė grandis, kamanų apkalas) rasta ir pasaginė segė atvyniotais galais, kuri gali būti skirta žmogui. Tačiau ką nors tiksliau spręsti sunku, kadangi nebuvo atlikti osteologinės medžiagos tyrimai.

Yra žinomi trys atvejai, kai žirgai sudeginti pilkapiu vietoje, bet be žmogaus (Didžiuliai, Nr. 6, Rusių Ragas, pilkapis G, Ziaziulka, Nr. 5).

Degintiniai kapai pagal kapo padėtį pilkapyje yra trijų tipų:

1. duobėje po sampilu,
2. ant pagrindo,
3. įkasti į sampilą.

Iš viso pavyko nustatyti 47 kapų padėtį pilkapyuose. Daugiausia kapų buvo rasta ant pagrindo (42,6 proc.). Į sampilą įkasti 31,9 proc. kapų. Duobėje po pagrindu rasta 25,5 proc. visų degintinių žirgų kapų. Pagal degintinio žirgo vietą sampile galima išskirti tris regionus:

1. Vilniaus rajonas ir Žeimenos baseinas,
2. Kaišiadorių rajono šiaurinė ir Širvintų rajono pietinė dalys bei Elektrėnų apylinkės,
3. Merkio aukštupys ir Dieveniškų apylinkės.

Geriausiai išsiskiria pirmasis regionas. Čia kapai įrengiami tik ant pilkapiu pagrindo. Nėra nė vieno atvejo, kad žirgai būtų laidojami duobėje po sampilu ar įkasti į sampilą. O antrajame regione nepasitaikė nė vieno atvejo, kad degintiniai žirgų kapai būtų įrengti ant pagrindo. Šeši kapai buvo duobėje po sampilu ir tiek pat jų įkasta į sampilą. Trečiajame regione pasitaiko visų trijų tipų palaidojimų. Šiame regione daugiau nei pusė degintinių žirgų kapų įrengti ant pagrindo (11 iš 20). Į sampilą yra įkasti 5, o duobėje po sampilu – 4 žirgų kapai.

Jei žirgai laidojami duobėje po sampilu, tai kapas būna pilkapiu centre. Kol kas nepasitaikė nė vieno atvejo, kad kapas būtų ne centre. Jei kapas būna įrengtas ant pagrindo, jis dažniausiai taip pat būna centre. 65 proc. visų degintinių žirgų kapų, įrengtų ant pagrindo, yra pilkapiu centre. 35 proc. kapų būna sampilo pakraščiuose. Kai degintinis žirgo kapas įkasamas į sampilą, jis dažniausiai yra pilkapiu pakraštyje. Vienas žirgo kapas įkastas pilkapiu centre (Kapitoniškės, Nr. 49. Tačiau ir čia kapas buvo ne pačiame centre, bet per 1 m į pietus nuo centro), o 12 – sampilo pakraščiuose.

Ar kape buvo daug kaulų, ar mažai, nustatyti pavyko 23-uose pilkapyuose. 16-oje iš jų buvo mažai kaulų, o 7-uose – daug. Jei degintiniai žirgo kaulai įkasami į sampilą, jų būna mažai. Nėra nė vieno atvejo, kad įkastame į sampilą kape būtų daug kaulų. Laidojant ant pagrindo ar iškasus duobę po sampilu, kaulų kartais būna daug, o kartais mažai.

Degintinių žirgų kapų skersmuo yra įvairus. Didžiausias kapų skersmuo būna tada, kai žirgas sudeginamas pilkapiu vietoje. Tokiais atvejais kapo skersmuo yra nuo 2 × 2 m (Degsnė-Labotiškės, Nr. 1) iki 4 × 5 m (Didžiuliai, Nr. 3). Kai kapai įrengti ant pagrindo, jų skersmuo svyruoja nuo 0,4 × 0,4 m (Aukštieji Rusokai, Nr. 4 (22)) iki 2,5 × 3 m (Skubėtai, Nr. 2 (3)). Dažniausiai kapų skersmuo būna nuo 1 iki 2 m. Kai žirgai laidojami duo-

bėje po sampilu, kapo skersmuo būna nuo 0,3 × 0,3 m (Kapitoniskės, Nr. 45, 46) iki 1,8 × 1,8 m (Vanagiškės, Nr. 1). Dažniausiai kapų skersmuo yra nuo 0,6 iki 1,3 m. Mažesnio skersmens kapai yra Neris žemupyje ir prie Kau-no marių (Kapitoniskės, Nr. 45, 46 (0,3 × 0,3 m), Alinka, Nr. 6 (0,65 × 0,8 m), Alinka, Nr. 17 (0,55 × 0,55 m)). Kernavės pilkapis Nr. 6 (13) yra 1,3 × 1 m, bet jis išsiskiria tuo, kad tame pačiame pilkapyje palaidotas žmogus. Tik Vanagiškių kapas Nr. 1 yra didesnio skersmens (1,8 × 1,8 m). Merkio aukštupyje ir Dieveniškių apylinkėse kapai duobėse yra didesnio skersmens (Katkuškės, Nr. 1a (1,2 × 0,8 m), Katkuškės, Nr. 1b (1,1 × 1 m), Skubėtai, Nr. 1(11) (1 × 0,7 m). Kapai, kurie įkasti į sampilą, yra mažiausio skersmens. Jų skersmuo svyruoja nuo kelių iki keliasdešimt centimetrų (Jašiūnai, Nr. 3 (prie žąslių pavienis degintinis kauliukas)), Didžiuliai, Nr. 4 (į balnakilpės suberti keli kauliukai). Tik Skubėtų pilkapyje Nr. 15 kapo skersmuo yra 2 × 1 m.

52 žirgai palaidoti su įkapėmis (92,9 proc.), o 4 žirgai – be įkapių (7,1 proc.). Galbūt be įkapių palaidota ir daugiau žirgų, bet šiuos kapus tyrinėtojai galėjo skirti žmonėms.

35 žirgai palaidoti su žąslais (62,5 proc.). Pavyko nustatyti 20-ies žąslių narelių skaičių. 12 iš jų buvo dvinariai, o 8 – trinariai. 14-os žąslių narelių skaičiaus nustatyti nepavyko. 9 žąslai buvo su skersinukais, 5 – su susuktais nareliais. Kaip ir griautiniuose žirgų kapuose, šiaurinėje dalyje būdingesni trinariai žąslai (Kretuonys, Nr. 54, Aukštietij Rusokai, Nr. 4 (22)). O pietinėje degintinių žirgų kapų paplitimo dalyje randama ir dvinarių, ir trinarinių žąslių.

Pjautuvai yra kita dažnai pasitaikanti įkapė. Su pjautuvu palaidotas 31 žirgas (55,4 proc.). Šešiais atvejais (10,9 proc.) pjautuvai yra ne kape (Budrionys, Nr. 3, Didžiuliai, Nr. 4, Kapitoniskės, Nr. 20, 37, 45, Kernavė, Nr. 6). Tarp degintinių kaulių rasti 25 pjautuvai (Dieveniškės, Nr. 1, Kretuonys, Nr. 54, Skubėtai, Nr. 2 (3) ir kitur).

14 žirgų palaidoti su balnakilpėmis (25,0 proc.). Dažniausiai būna įdėtos dvi balnakilpės (10 atvejų), kartais tik viena (4 atvejai). Daugiausia balnakilpių rasta Šalčininkų rajone, taip pat dabartinėje Baltarusijos teritorijoje.

13 žirgų palaidoti su diržo sagtimis (23,2 proc.). Ar sagtis nuo kamanų, ar nuo balno diržo, griautiniuose žirgų kapuose galima pasakyti pagal jos padėtį kape. Apie sagties paskirtį degintiniuose žirgų kapuose galima spręsti tik pagal išvaizdą ir to kapo įkapes. Iš griautinių kapų yra žinoma, kad kamanų sagtys būna 2–3 cm skersmens, o balno – 4–5 cm skersmens. Kamanų sagčių rasta ir geležinių, ir žalvarinių, o balno sagčių – tik geležinių (bent

jau Rytų Lietuvos tipo pilkapiuose). Pagal tai kartais įmanoma nustatyti, kurios degintinių žirgų kapų sagtys yra nuo kamanų, o kurios – nuo balno diržo. Degsnės-Labotiškių pilkapyje Nr. 1 rasta sagtis greičiausiai yra nuo kamanų, nes ji yra su apkalu. Kitos įkapsės taip pat rodo, kad žirgas buvo palaidotas su kamanomis (3 žalvariniai apkalai, žvangučiai). Didžiulių pilkapyje Nr. 4 rasta sagtis greičiausiai yra nuo balno. Taip galima manyti todėl, kad ji yra geležinė, kape rastos balnakilpės, o nėra nei žvangučių, nei kamanų apkalų. Tačiau gali būti ir kitaip. Dieveniškių pilkapyje Nr. 1 rasta geležinė sagtis nuo kamanų (sprendžiant pagal dydį). Katkuškių pilkapyje Nr. 1b rasta geležinė sagtis. Jos dydis 2,9 × 1,2 cm. Tokio dydžio sagtys paprastai būna nuo kamanų. Tame pačiame kape rasta geležinė 4 × 3,9 cm sagtis. Sprendžiant pagal dydį, ji turėtų būti nuo balno diržo. Kretuonių pilkapyje Nr. 54 rasta geležinė 5 × 3,5 cm sagtis. Sprendžiant pagal dydį, ji turėtų būti nuo balno. Peršaukščio pilkapyje Nr. 9 geležinė sagtis yra 4 × 5 cm dydžio. Pagal dydį atrodytų, kad tai balno sagtis. Iš Pilvinių pilkapio Nr. 7 ir Rimšcianų pilkapio Nr. 1 aprašymo neįmanoma nustatyti, kokia yra šiuose pilkapiuose rastų sagčių paskirtis. Sagtis iš Skubėtų pilkapio Nr. 2 (3) – greičiausiai nuo balno (sprendžiant pagal dydį (3 × 4 cm)). Pilkapyje Nr. 3 (2) rastos dvi geležinės sagtys: viena nuo balno, o kita nuo kamanų (taip pat sprendžiama pagal dydį). Pilkapyje Nr. 11 (13) rastos dvi geležinės sagtys. Kaip ir pilkapyje Nr. 3 (2), viena yra nuo balno, o kita – nuo kamanų. Stalgonių pilkapyje Nr. 1 rastos net trys sagtys. Jų matmenys: 4,5 × 3,8 cm, 4,5 × 3,8 cm, 3,3 × 2,7 cm. Pirmosios dvi (4,5 × 3,8 cm) sagtys greičiausiai yra nuo balno, o trečioji sagtis (3,3 × 2,7 cm) – nuo kamanų. Zasyrės pilkapyje Nr. 20 rastos dvi žalvarinės ir viena geležinė sagtys. Kartu su žirgu sudegintas ir žmogus. Todėl neišku, ar sagtys priklauso žmogui, ar žirgui. Taigi galima teigti, kad keturios sagtys yra nuo kamanų, šešios – nuo balno. Devynių sagčių paskirties nustatyti nepavyko.

Taigi su balnais palaidota bent 19 žirgų (33,9 proc.) (14 žirgų su balnakilpėmis ir 6 su balno sagtimis (Skubėtų pilkapyje Nr. 11 (13) žirgas palaidotas ir su balnakilpėmis, ir su balno sagtimis)). Su metalu puoštomis kamanomis palaidota bent 11 žirgų (19,6 proc.). Su kamanomis palaidotų žirgų turbūt yra daugiau. Tačiau neįmanoma nustatyti kai kurių sagčių paskirties (kamanų ar balno?). Apie tai, kad žirgas buvo palaidotas su kamanomis, galima spręsti iš apkalų, žvangučių ir kamanų sagčių.

Kamanų apkalai yra geležiniai ir žalvariniai (dažniau žalvariniai). Su kamanų apkalais palaidoti 7 žirgai (Degsnės-Labotiškės, Nr. 1, Dieveniškės, Nr. 1, Katkuškės,

Nr. 1b, 4 b, Rimšciancai Nr. 1, Rusių Rago pilkapis C, Skubėtai, Nr. 11 (13)).

Su žvangučiais palaidoti 6 žirgai (Degsnė-Labotiškės, Nr. 1, Pabarė, Nr. 1, Rusių Rago pilkapis C, Skubėtai, Nr. 11 (13), Zasyvrė, Nr. 7, 20). Žvangučiai yra žalvariniai, dažniausiai su kryžine išpjova apačioje. Su kamanų sagtimis palaidoti bent 4 žirgai. Skambalas rastas tik dviejuose degintiniuose žirgų kapuose (3,6 proc.) (Rusių Rago pilkapis C, Zasyvrės Nr. 20). Abu skambalai geležiniai. Su įvijomis palaidoti du žirgai (3,6 proc.) (Degsnė-Labotiškės, Nr. 1, Vanagiškės, Nr. 1). Abi įvijos žalvarinės.

SIMBOLINIAI ŽIRGŲ KAPAI

Simboliniais žirgų kapais vadinami tokie palaidojimai, kuriuose yra tik žirgo apranga, o kaulų nerasta. Prieš pradedant rašyti apie simbolinius žirgų kapus reikėtų paminėti, kad pjautuvas taip pat simbolizuoja žirgo kapą (Bliujienė, 1992, p. 118). To įrodymai yra tokie:

1. Pjautuvas, kaip žirgo įkapė, naudojamas ir griautiniuose (Alinka, Nr. 2, 5, Darsūniškis, Nr. 1), ir degintiniuose (Aukštieji Rusokai, Nr. 4 (22), Didžiuliai, Nr. 4, 6) žirgų kapuose (Bliujienė, 1992, p. 118).

2. Pilkapių su pjautuvais randama tuose pilkapyuose ar pilkapyne dalyse, kuriose randama ir žirgų kapų (Kapitoniškės, Alinka, Jašiūnai, Kernavė) (Bliujienė, 1992, p. 118).

A. Bliujienė prie simbolinių žirgų kapų priskiria ir tuščius pilkapius (Bliujienė, 1992, p. 120). Jos nuomone, tuščias pilkapis yra paskutinė žirgo laidosenos evoliucijos stadija: griautinis → degintinis → žirgo apranga, be kaulų → pjautuvas → tuščias pilkapis (Bliujienė, 1992, p. 124). Taip pat pastebima, kad tušti pilkapiai yra pilkapyne pakraščiuose, o tai lyg ir patvirtina šią hipotezę, nes reiškia, jog tušti pilkapiai yra vėlyviausi. Šį teiginį patvirtina ir tai, kad daug tuščių pilkapių randama tuose pilkapyne, kuriuose laidoti žirgai (Alinka, Kernavė, Kapitoniškės).

Tušti pilkapiai paaiškinami ir kitaip. Tai gali būti suardyti pilkapiai (Tautavičius, 1957, p. 104). Sampiluose buvę kapai gali būti nupustyti ar nukasti (Kuncienė, 1969, p. 59). Pilkapis gali būti supiltas žmogui, mirusiam svetur (Покровский, 1897, c. 184). Šeima galėjo anksčiau supilti pilkapį, o paskui išsikelti į kitą vietą (Kuncienė, 1980, p. 51–52). Po sampilu galėjo būti laidojamos organinės medžiagos, kurios neišliko. Juk žirgo apranga nebūtinai turi turėti metalinių detalių. Jei laidodavo kamanas be apkalų ir žvangučių, iš kamanų nieko nelikdavo. Iš turimų duomenų teigti, jog tušti pilkapiai yra simboliniai

žirgų kapai, dar negalima, nes tai nepagrįsta archeologiniais duomenimis. Todėl aptariant simbolinius žirgų kapus, tušti pilkapiai nebus tyrinėjami. Bus aptarti tik tie simboliniai žirgų kapai, kuriuose rasta metalinių įkapių.

Simbolinių žirgų kapų paplitimas beveik sutampa su degintinių žirgų kapų paplitimu. Nesutapimas tik tas, kad simbolinių kapų nerasta Dieveniškų apylinkėse, o du simboliniai kapai su pjautuvais po sampilu yra rasti Volkolatos pilkapyne (Baltarusija). Likusi paplitimo teritorija sutampa.

Iš viso yra žinoma 19 pilkapyne, kuriuose rasti 38 simboliniai žirgų kapai. Daugiausia simbolinių žirgų kapų rasta Alinkoje (8), Pabarėje (6), Kapitoniškėse (3). Kitur rasta po 1–2 simbolinius žirgų kapus.

Simbolinių žirgų kapų dažniausiai randama 6,5–10 m skersmens pilkapiuose. Tokio skersmens yra 85,2 proc. sampilų. Mažiausias sampilas būna 5,5–6 m skersmens (Pabarė, Nr. 8, 14). Didžiausias sampilas yra Kurklių Šilo pilkapyje Nr. 1. Jo skersmuo – 12,5 m.

Pilkapiai turi griovius. Grioviai būna išsitiesiniai (Alinkos Nr. 3, 8), su tarpais (Kurklių Šilo Nr. 1, Sudotos Nr. 9). Akmenų vainiko nepasitaikė nė viename pilkapyje. Ant pilkapio pagrindo dažniausiai randamas degusių sluoksnelis.

Pagal kapo padėtį pilkapyje galima išskirti 4 laidojimo būdus:

1. duobėje po sampilu,
2. ant pagrindo,
3. įkasta į sampilą,
4. griovyje.

Pavyko nustatyti 24 kapų padėtį pilkapyje.

Dauguma jų įkasta į sampilą. Tokių kapų yra 10 (41,7 proc.). Simbolinių kapų, įkastų į sampilą, rasta Dagilionių Nr. 3, Dusinėnų II gr. Nr. 5, Jašiūnų Nr. 5, Kernavės Nr. 2, Pabarės Nr. 3, 6, 8, Rusių Rago pilkapyje D, Strėvos Nr. 2, 4 pilkapiuose.

Ant pagrindo rasti 9 simboliniai žirgų kapai (37,5 proc.) (Alinka, Nr. 12, 19, 21, Aukštieji Rusokai, Nr. 7 (17), Kernavė, Nr. 4 (5), Peršaukštis, Nr. 2, 7, Sudota, Nr. 9, 11).

Duobėje po sampilu rasti 4 simboliniai žirgų kapai (16,7 proc.). Visi šie kapai rasti Alinkos pilkapyne (Nr. 3, 8, 14, 23). Vienas simbolinis kapas rastas pilkapio griovyje (Dusinėnai, II gr., Nr. 2). Tačiau šis kapas galėjo būti ir sampilo šlaite, o tik vėliau nuslinko į pilkapio griovį.

Dažniausia įkapė, randama simboliniame žirgo kape, – pjautuvas. Pjautuvai rasti 32 simboliniuose žirgų ka-

puose (76,2 proc. visų simbolinių žirgų kapų). Dažnai pasitaiko, kad simbolinį žirgo kapą sudaro tik pjautuvas. Žinoma 19 tokių kapų (Alinka, Nr. 3, 12, 14, Jašiūnai, Nr. 5, Kernavė, Nr. 2, 4 (5)). Tai sudaro 45 proc. visų simbolinių žirgų kapų. Pjautuvus taip pat randamas su kita žirgo apranga (žąslais, balnakilpėmis, diržo sagtimis). Žinoma 13 tokių kapų (Alinka, Nr. 8, 20, Drucmiai, Nr. 3, Pabarė, Nr. 6).

Kita dažnai randama įkapė – žąslai. Jų rasta 21-ame simboliniame žirgo kape (50 proc. visų simbolinių žirgų kapų). Rasti 8 trinariai ir 5 dvinariai. Aštuonių žąslų formos nustatyti nepavyko. Šeši žąslai yra susuktais nareliais (Alinka, Nr. 20, Dagilionys, Nr. 3, Pabarė, Nr. 4, 14, Rėkučiai-Paveršmys, Nr. 10, Šveicarai, Nr. 7). Alinkos pilkapyje Nr. 19 rasti žąslai su skersinukais.

Keturiuose kapuose rastos balnakilpės (Alinka, Nr. 19, Pabarė, Nr. 6, Peršaukštis, Nr. 7, Sudota, Nr. 11) (9,5 proc. visų simbolinių žirgų kapų). Alinkos pilkapyje Nr. 19 rastas tik balnakilpės fragmentas. Kitais trimis atvejais rasta po dvi balnakilpes.

Žvangučių rasta keturiuose pilkapiuose (9,5 proc.) (Alinka, Nr. 8, Peršaukštis, Nr. 7, Strėva, Nr. 2, 4). Alinkos pilkapyje Nr. 8 rasti septyni žvangučiai, Peršaukščio Nr. 7 – penki žvangučiai, Strėvos Nr. 2, 4 – po vieną žvangučių. Žvangučiai yra žalvariniai, su kryžine išpjova apačioje. Jie neabejotinai yra kamanų detalė, nes griautiniuose žirgų kapuose randami prie žirgo galvos.

Diržo sagčių rasta 4-juose pilkapiuose (9,5 proc.) (Alinka, Nr. 8, Pilvinai, Nr. 12, Strėva, Nr. 2, Sudota, Nr. 11). Alinkos pilkapyje Nr. 8 rasta sagtis yra 5,3 × 4,5 cm dydžio. Ši sagtis greičiausiai nuo balno diržo, nes tokio dydžio sagčių griautiniuose žirgų kapuose dažniausiai randama balno srityje. Sagčių iš Pilvinių, Strėvos ir Sudotos pilkapių paskirties nustatyti nepavyko. Todėl neiškiu, ar jos nuo balno, ar nuo kamanų.

Kitų įkapių randama rečiau: Pabarės pilkapyje Nr. 6 – skambalas (geležinis), Peršaukščio pilkapyje Nr. 7 – botkotis, Pabarės Nr. 3 ir Strėvos Nr. 4 rasta po vieną geležinę grandį, Pabarės pilkapyje Nr. 3 rasti du apkalai. O. Kuncienė ir A. Jankevičienė juos skiria balno apkalams (Kuncienė, 1969, p. 65; Jankevičienė, 1961, p. 45).

ĮKAPĖS, RASTOS ŽIRGŲ KAPUOSE

Griautiniuose, degintiniuose ir simboliniuose žirgų kapuose rasta 310 įkapių: 88 žąslai, 72 pjautuvai, 40 žvangučių, 35 balnakilpės, 34 diržo sagtys, 15 kamanų apkalų, 8 įvijos, 7 skambalai, 4 geležinės grandys, 4 balno apkalai, 2 botkočiai, pasaginė segė atvyniotais galais.

Didžiausią įkapių grupę sudaro žąslai – 28,4 proc. visų įkapių. Iš viso rasti 88 žąslai. 29 jų yra dvinariai, 24 – trinariai. 32 žąslų narelių skaičiaus nustatyti nepavyko. 13 žąslų su skersinukais, 12 – susuktais nareliais. Visi žąslai geležiniai. Žąslai keičiasi labai pamažu, todėl sunikiai datuojami.

Antra pagal gausumą įkapių grupė – pjautuvai (23,2 proc.). Iš viso rasti 72 vienetai. Visi pjautuvai geležiniai. Dažniausiai pjautuvai būna beveik tiesia geležte, tik kiek išlenktu smaigaliu. Arčiau koto geležtės išlenktos lanku. Dauguma turi dantukus (Kuncienė, 1969, p. 63). Šio tipo pjautuvai dažni žirgų kapuose ir datuojami IX–XII amžiumi. Išsiskiria pjautuvai, rasti Kretuonių pilkapyje Nr. 54 ir Katkuškių pilkapyje Nr. 1. Pjautuvai iš Kretuonių turi į viršų atlenktą smaigalį. Šis pjautuvai datuojamas X amžiumi (Tautavičius, 1996, p. 114). Pjautuvai iš Katkuškių datuojamas pirmojo tūkstantmečio pabaiga. Jis beveik lanku išlenkta geležte, tiesiu ilgu smaigaliu ir ilga, siaura, tiesia įkote. Įkotelis galiukas užlenktas stačiu kampu aukštyje (Tautavičius, 1996, p. 116).

Žirgų kapuose rastos 34 balnakilpės (11,0 proc. visų įkapių). Balno kilpų rasta 20-juose pilkapiuose, 21-ame kape. Balnakilpių dažniausiai randama rytinėje Rytų Lietuvos pilkapių kultūros dalyje.

Balnakilpių tipologiją ir chronologiją sudarė J. Antanavičius (Antanavičius, 1976, p. 69–81). Jis balno kilpas skirsto į 12 tipų (1–12 pav.). Tuo metu, kai buvo parašytas minėtas straipsnis, Rytų Lietuvos pilkapiuose buvo rasta 2-o, 4-o, 5-o ir 6-o tipo balnakilpių. Šiuo metu jau žinoma 1-o, 3-o ir 12-o tipo balnakilpių.

Balnakilpės iš Peršaukščio ir Stakų skiriamos 2-am tipui ir datuojamos X–XI amžiumi. Šios balnakilpės be skylės diržui, kriaušės formos (5:2b pav.) (Antanavičius, 1976, p. 71). Šiam tipui reikėtų priskirti ir balnakilpes iš Sudotos pilk. Nr. 11.

Dieveniškų, Katkuškių ir Senųjų Macelių balnakilpės skiriamos 4-am tipui (5:4 pav.) ir datuojamos X–XI amžiumi (Antanavičius, 1976, p. 73). Šiam tipui reikėtų priskirti ir balno kilpas iš Skubėtų pilkapyje Nr. 11 (13).

Didžiulių ir Šilaičių balnakilpės skiriamos 5-am tipui (pav. Nr. 5:5). Jos datuojamos X–XI amžiumi (Antanavičius, 1976, p. 74).

Lapušiškės, Pabarės, Senųjų Macelių ir Žvirblių balnakilpės skiriamos 6 tipo b atmainai (pav. 5:6) ir datuojamos X–XII amžiumi (Antanavičius, 1976, p. 74–75).

1 tipo balnakilpių rasta Kretuonių pilkapyje Nr. 32 (341), kape Nr. 2. J. Antanavičius šio tipo balno kilpas siūlo datuoti X–XI amžiumi (Antanavičius, 1976, p. 71).

3-io tipo a atmainos balnakilpių rasta Stalgionių pilkapyje Nr. 1. Šio tipo balnakilpės J. Antanavičius siūlo datuoti XI amžiumi–XII amžiaus pradžia (Antanavičius, 1976, p. 72).

12-o tipo balnakilpės fragmentas rastas Vanagiškių pilkapyje Nr. 1. Šio tipo balnakilpės J. Antanavičius siūlo datuoti XIII–XIV amžiumi (Antanavičius, 1976, p. 79).

Rytų Lietuvos tipo pilkapių žirgų kapuose rastos 34 diržų sagtys (11,0 proc.). 13 iš jų yra nuo balno diržo, 7 – nuo kamanų. 14 sagčių paskirties nustatyti nepavyko. Balno diržo sagtys būna tik geležinės, 4,5–5 × 5 cm dydžio. Kamanų sagtys yra ir geležinės, ir žalvarinės. Jos 2 × 2, 2 × 3, 3 × 3 cm dydžio.

14-oje žirgų kapų rasta 40 žvangučių (12,9 proc.). Žvangučiai būna tik žalvariniai. Dažniausiai jie apačioje turi kryžinę išpjovą ir yra rutulio formos. Viršuje būna šselė, kurioje kartais randama įverta grandelė. Į vidų įdedamas akmenukas, kad skambėtų. Taip pat randama apversto kibiro formos žvangučių. Jie taip pat tik žalvariniai. Į žirgo kapą dedama nuo vieno (Varliškės, Nr. 7 (3), Degsnė-Labotiskės, Nr. 1) iki aštuonių žvangučių (Šveicarai, Nr. 1). Rasta 12 žirgų kapų su kamanų apkalais. Kamanų apkalai yra geležiniai ir žalvariniai. Rastos 9 karčių įvijos. 6 iš jų žalvarinės, dvi sidabrinės ar sidabruotos, viena – geležinė. Kitos žirgų kapuose rastos įkapės: 4 balno apkalai, 4 geležinės grandys, 4 balno apkalai, 4 skambalai, 2 botkočiai ir viena pasaginė segė atvyniotais galais.

ŽIRGŲ KAPŲ CHRONOLOGIJA

Yra žinomi 7 žirgų kapai (keturiuose pilkapynuose), kurie datuojami senuoju ar viduriniu geležies amžiumi (vidurinio geležies amžiaus žirgų kapų paplitimas parodytas 4 pav.).

Pats ankstyviausias žirgo kapas yra rastas Mošos (Naujasodų) pilkapyje, pilkapyje Nr. 2. Šis pilkapis išsiskiria tuo, kad yra krautas iš akmenų. Žirgas palaidotas duobėje po sampilu, galva orientuotas į šiaurę, šiaurės vakarus. Šiame pilkapyje rastas ir žmogaus kapas, kurį įrengiant apardytas žirgo kapas (perkastas per žirgo galvą). Gali būti, kad vėlesnis žmogaus kapas suardė ir buvusio žirgo šeimininko kapą. Pagal įkapes (diržo sagtis, pusemėnulis formos kabutis, išlėsto rombo formos įmovinis ictigalis), kasinėjimų autorius žmogaus kapą datuoja III–IV amžiumi, todėl žirgo kapas turėtų būti dar ankstyvesnis (Abaravičius, 1996, p. 77–78). Tačiau pilkapis labai suardytas, todėl jį tiksliai datuoti sunku. Viduriniu geležies amžiumi datuojami 6 kapai su žirgais. Visi šie kapai turi daug bendrų bruožų. Jie apjuosti akmenų vainikais, be-

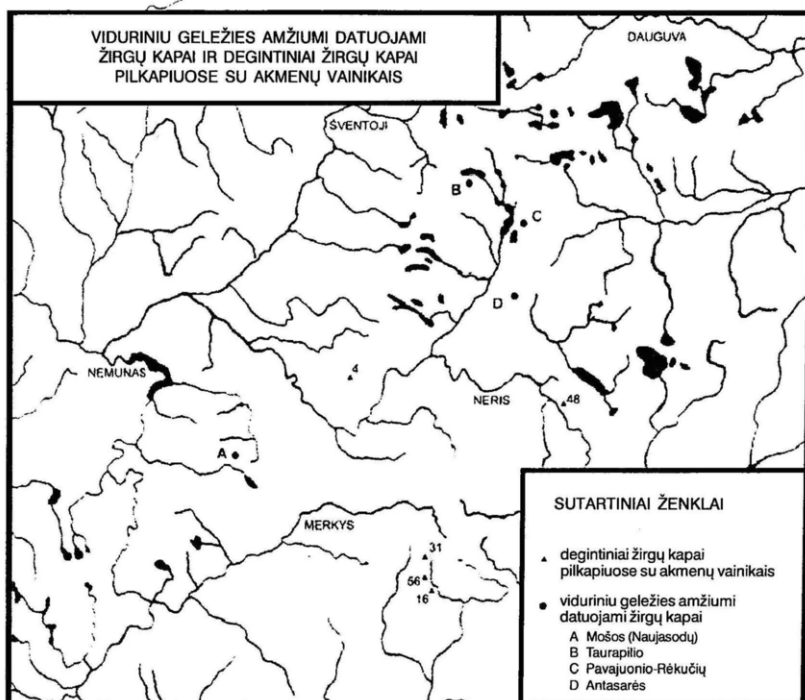
veik visi žirgai galva orientuoti į vakarus (tik Taurapilio pilkapyje Nr. 6 žirgas orientuotas galva į rytus), žirgai laidoti be įkapių (tik Taurapilio pilkapyje Nr. 6 su geležiniais trinariais žąslais), šalia palaidotas žmogus. Pagal įkapes A. Tautavičius Taurapilio pilkapius datuoja V amžiaus antrąja puse–VI amžiaus pradžia (Tautavičius, 1981, p. 38). Pavajuonio-Rėkučių pilkapis Nr. 6 datuojamas IV–V amžiumi (Semėnas, 1996, p. 85). Antasarės pilkapis Nr. 1 pagal laidoseną datuojamas pirmojo tūkstantmečio po Kristaus viduriu (akmenų vainikas, šalia palaidotas žmogus) (Tautavičius, 1996, p. 50).

Prieš aptariant vėlyvojo geležies amžiaus žirgų kapų chronologiją reikia paminėti, kad vidurinio geležies amžiaus griautinių žirgų kapų sieti su vėlyvojo geležies amžiaus žirgų kapais negalima, nes yra apie 300 metų laiko tarpas, kai pilkapiuose nerandama žirgų kapų. Be to, vidurinio geležies amžiaus pilkapiuose žirgai laidoti tik šalia kario, o vėlyvajame geležies amžiuje žirgams dažniausiai pildavo atskirą pilkapį.

Yra susidariusi nuomonė, kad jei žirgo kapas randamas pilkapyje, apjuostame grioviais, be akmenų vainiko ir su žirgo apranga, tai kapas datuojamas IX–XII amžiumi (Kuncienė, 1969, p. 57; Bliujienė, 1992, p. 105). A. Tautavičiaus nuomone, žirgai Rytų Lietuvoje pradėti laidoti VII–VIII amžiuje (Tautavičius, 1955, p. 95)

A. Bliujienė nurodo tokią žirgų kapų raidos seką: nedegintas žirgas → sudegintas žirgas → laidojamas tik žirgo įkapės → vieno pjautuvo palaidojimas → tuščias pilkapis (Bliujienė, 1992, p. 124). Kaip to priežastį ji pateikia tai, kad IX–XII amžiuje vis didėjo kaimynų spaudimas, todėl žirgų reikėjo kraštui apginti. Dėl šios priežasties žirgų laidojimo paprotys vis sparčiau kinta, vis dažniau tenkinamasi žirgo kapo simboliu (Bliujienė, 1992, p. 121). Tačiau galima sudaryti ir kitokią žirgų kapų raidos seką. Visų pirma ankstyviausi žirgų kapai turėtų būti ne griautiniai, o degintiniai, nes jų yra randama ir su akmenų vainikais (Aukštieji Rusokai, Nr. 4 (22), Dieveniškės, Nr. 1, Katkuškės, Nr. 1a, Rimšcianai, Nr. 1, 3, Stalgionys, Nr. 1).

Kad degintiniai žirgų kapai atsirado anksčiau už griautinius rodo Katkuškių pilkapyje Nr. 1b rastas degintinis žirgo kapas. Be kitų įprastų įkapių, rasta ir geležinė pasaginė segė atvyniotais galais. Archeologė O. Kuncienė šį pilkapį datuoja X–XII amžiumi (Kuncienė, 1969š). Tokiu datavimu galima suabejoti. Juk pasaginės segės atvyniotais galais atsiranda VIII amžiuje, o plačiausiai naudotos IX–X amžiuje (Volkaitė-Kulikauskienė, 1970, p. 161). Tame kapo rastas pjautuvas būdingas pirmo tūkstantmečio pabaigai (Tautavičius, 1996, p. 115–116). To-

4 pav. Viduriniu geležies amžiumi datuojami griautiniai žirgų kapai ir degintiniai žirgų kapai pilkapiuose su akmenų vainikais (numeris žemėlapyje atitinka pilkapyno numerį žirgų kapų kataloge)

Fig. 4. The horse inhumation and cremations, dated the Middle Iron Age, in the barrows inside a stone circles (the number in the map matches the number of barrow in the catalogue of horse graves).

dėl šių žirgo kapų reikėtų datuoti bent IX–X, o gal net VIII ar VII amžiumi.

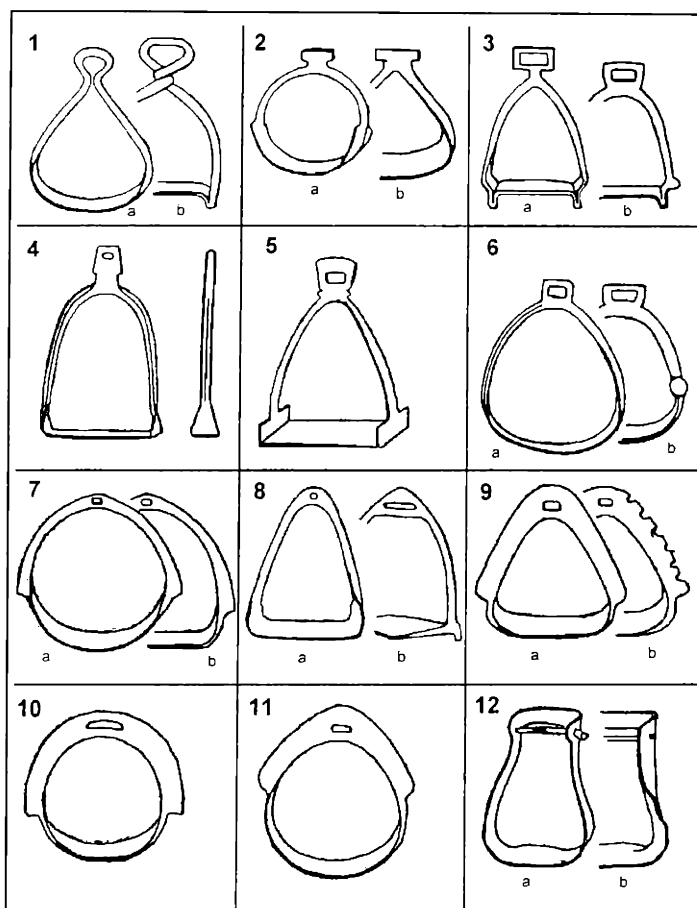
Kretuonių pilkapio Nr. 54 degintiniame žirgo kape rastas pjautuvus su aukštyn užriestu smaigaliu. Tokių pjautuvų paprastai randama V–VII amžiaus pradžios kapuose, tačiau šie pjautuvai naudoti iki X amžiaus (Tautavičius, 1996, p. 114). Taigi Kretuonių pilkapį Nr. 54 reikėtų datuoti pirmojo tūkstantmečio antrąja puse. Bet nė vienas pilkapis, kuriame rastas griautinis ar simbolinis žirgo kapas, neturi akmenų vainiko. Šie pilkapiai dažniausiai būna apjuosti išštiniais grioviais, o tai rodo, jog jie yra vėlyvi. Įkapės būdingos II tūkstantmečio pradžiai. Dažnai randamas smarkiai išlenktas pjautuvus su dantukais. Iš viso to galima spręsti, kad pirmiau atsirado degintiniai, o nuo II tūkstantmečio pradžios – griautiniai ir simboliniai žirgų kapai. Tačiau atsiradus griautiniams ir simboliniams kapams, degintiniai taip pat neišnyko. Visi trys laidojimo būdai egzistavo kartu. Griautiniai, degintiniai

ir simboliniai kapai rodo ne chronologinius skirtumus, o tai, kad buvo socialinė nelygybė. Turtingesni bendruomenės nariai galėjo sau leisti palaidoti žirgą su apranga, o ne tokie turtingi laidodavo tik aprangą arba pjautuvą. Vienas kitas žirgas pilkapyje buvo palaidotas XIII amžiuje. Apie tai galima spręsti iš Vanagiškių pilkapio Nr. 1. Čia rastas balnakilpės fragmentas. Šio tipo balnakilpės J. Antanavičius siūlo datuoti XIII–XIV amžiumi (Antanavičius, 1976, p. 79).

Taigi degintiniai žirgų kapai datuojami VIII–XII a., o griautiniai ir simboliniai – X–XII a. Kartais žirgų pilkapyje laidodavo ir XIII amžiuje.

ŽIRGŲ KAPŲ KILMĖ

Kaip jau minėta skyrelyje „Žirgų kapų chronologija“, atrodo, kad anksčiau atsirado degintiniai žirgų kapai. Iš pilkapių su akmenų vainikais, kuriuose rasta žirgų kapų,

5 pav. Lietuvoje rastų X–XII amžiaus balno kilpų tipai: 1–12 kilpų tipai, a, b tipų atmainos (Antanavičius, 1976, p. 72, pav. 1)

Fig. 5. The types of stirrups, which were found in Lithuania in X–XII century: 1–12 – the types of stirrups; a, b – the strains of types (Antanavičius, 1976, p. 72, pav. 1).

paplitimo galima spręsti, kad paprotys deginti žirgą pirmiausia galėjo atsirasti dabartiniuose Šalčininkų ir Vilniaus rajonuose maždaug VIII amžiuje. Čia aptikti ankstyviausi degintiniai žirgų kapai (apie šių pilkapių datavimą kalbėta skyrelyje „Žirgų kapų chronologija“) (pilkapių su akmenų vainikais, kuriuose rasta degintinių žirgų kapų, paplitimas parodytas 4 pav.). Iš čia šis paprotys galėjo plisti į šiaurę palei Žeimeną, į rytus ir vakarus palei Nerį.

Griautiniai žirgų kapai greičiausiai atsirado vakarinėje Rytų Lietuvos pilkapių kultūros dalyje maždaug X amžiuje. Tiksliau datuoti sunku, nes žirgų įkapės sunkiai datuojamos. Vakarinėje Rytų Lietuvos pilkapių kultūros dalyje, kaip ir Vidurio Lietuvoje, žirgai dažniausiai orientuojami galva į vakarus ar šiaurės vakarus (Tautavičius, 1957, p. 104; Volkaitė-Kulikauskienė, 1971, p. 12). Tai rodo, kad šis paprotys galėjo atciti iš Centrinės Lietuvos kapinynų teritorijos. Plintant griautiniams žirgų kapams

į rytus, jų laidosena kinta. Pasidaro nesvarbu, į kurią pusę žirgas orientuotas. Beje, paprotys laidoti nedegintą žirgą neišplito visoje Rytų Lietuvos pilkapių kultūros teritorijoje. Kol kas nerasta griautinių žirgų kapų Merkio aukštupyje, nors pilkapynei čia gana gausiai tyrinėti.

ŽIRGŲ LAIDOJIMO APEIGOS ARCHEOLOGIJOS DUOMENIMIS

Žirgai dažniausiai laidojami atskirai nuo žmonių. Yra žinoma pilkapyių, kuriuose laidoti tik žirgai arba jie sudarė absoliučią daugumą (Alinka, Skubėtai, Jašiūnai, Pabarė, Rusių Ragas, Salakas). Yra ir tokių pilkapyių, kur žirgų kapams išskirta atskira pilkapyio dalis (Kapitoniškės) (Atlasas, 1977, p. 13). Dažnai žirgai laidoti tame pačiame pilkapyne kaip ir žmonės, neišskiriant žirgų kapams atskiros pilkapyio dalies (Kretuonys, Varlišškės, Degsnė-Labotiškės).

Daugumoje pilkapyių neįmanoma pasakyti, ar žirgams išskirta atskira pilkapyio dalis, ar laidoti vien žirgai, ar kartu su žmonėmis, nes dažnai būna ištirta tik keletas pilkapių (ar net vienas), arba pilkapiai būna tiriama tik vienoje pilkapyio dalyje.

Dabar sunku atsukti, kokios apeigos vyko prieš laidojant žirgą. Užuominų galima rasti ir rašytiniuose šaltiniuose. Apie apeigas su žirgais parašyta IX amžiaus pabaigos keliautojo Vulfstano pasakojime. Jis mini, kad prieš sudeginant mirusįjį vykdavo žirgų lenktynės (Vėlius, 1996, p. 168). Petras Dusburgietis rašo, jog prūsai prieš degindami taip nuvaro arklus nuo kojų, kad šie vos gali pastovėti (Dusburgietis, 1985, p. 88).

Pirmiausia bus aptartos apeigos, kurios vyko laidojant nedegintus žirgus. Iš pradžių būdavo paruošiama vieta pilkapiui. Kadangi ant pilkapiro pagrindo dažniausiai randama angliukų, galima spėti, kad šioje vietoje būdavo nudeginama augalija (Kuncienė, 1973, p. 59) arba pabars-toma degėsių (Tautavičius, 1957, p. 101). Ant pilkapiro pagrindo kartais randama laužaviečių pėdsakų. Tai apeiginės laužavietės. Gali būti, kad iš šių laužaviečių paimdavo angliukus ir išbarstydavo pilkapiro teritorijoje. Laužaviečių rasta Alinkos pilkapiuose Nr. 1, 4, 5.

Vakariniėje Rytų Lietuvos pilkapių kultūros dalyje, kasant kapo duobę žirgui, buvo laikomasi vakarų–rytų arba šiaurės vakarų–pietryčių krypties. Taip yra todėl, kad žirgai šioje teritorijoje orientuojami galva į vakarus arba šiaurės vakarus. Su kuo tai susiję, dabar galima tik spėlioti. Galbūt ši tradicija atėjo iš Vidurio Lietuvos, kurioje žirgus taip pat orientuodavo galva į vakarus (Volkaitė-Kulikauskienė, 1971, p. 12; Tautavičius, 1957, p. 104).

Žirgas laidojamas su apranga. Kartais jis būna labai išpuoštas. Puošniausi žirgų kapai žinomi iš Alinkos pilkapiro Nr. 4 (dvinariai žąslai su skersinukais, pjautuvas su dantukais, geležinis skambalas, kamanų apkalas), Lapušišškės, Nr. 4 (trinariai žąslai susuktai narcliais, dvi balnakilpės), Rusių Rago pilkapiro E (dvinariai žąslai su skersinukais, pjautuvas su dantukais, žalvarinė įvija, geležinis skambalas), Šveicarų Nr. 1 (dvinariai žąslai, pjautuvas, 8 žalvariniai žvangučiai), Varlišškės, Nr. 7 (dvinariai žąslai, geležinis skambalas, žalvariniai kamanų apkalai ir žvangučiai), Kapitoniškių Nr. 26 (žąslai, balno sagtis, kamanų sagtis, 4 žalvariniai žvangučiai).

Dažniausiai žirgas laidojamas su kukliomis įkapėmis: žąslais (Alinka, Nr. 13, Degsnė-Labotiškės, Nr. 5, Jakšiškis, Nr. 1 ir kt.), žąslais ir pjautuvu (Alinka, Nr. 5, Darsūniškis, Nr. 1 ir kt.), žalvarine įvija (Galminai, Nr. 1). Būna, kad žirgas palaidotas apskritai be įkapių (Degsnė-Labotiškių, Nr. 2, Kapitoniškių, Nr. 23, Laukių, Nr. 5, Varliškių, Nr. 8 (51)).

Prie kapo duobės žirgas būdavo atvedamas gyvas. Jis būdavo įstumiamas į duobę ir apsvaiginamas. Kokiu būdu jį apsvaigindavo, dabar pasakyti sunku. Galminų pilkapyje Nr. 1 palaidotas žirgas galėjo būti apsvaigintas sudavus jam akmeniui per galvą, nes šalia kaukolės rastas 20–25 cm skersmens akmuo (Tautavičius, 1978š). Varliškių pilkapyje Nr. 8 (51) žirgas buvo prismaugtas ir jam nusuktas sprandas (Luchtanas, 1999š). Dažniausiai žirgas aptinkamas suklupęs, kojos sulenktos ir pakištos po kūnu, galva atlenkta ir eina išilgai kūno (galbūt nulaužtas sprandas?). Galima tik tiek pasakyti, jog kol kas trūksta duomenų, kad būtų galima nustatyti, kokiu būdu žirgą apsvaigindavo.

Virš žirgo kapo būdavo supilamas pilkapis ir apjuosiamas grioviu. Griovyv susidarydavo imant iš tos vietos žemes samplius.

Pasitaiko, kad nedegintas žirgas palaidojamas kiek kitaip. Galminų pilkapyje Nr. 1 palaidotas žirgas buvo įkastas į jau supiltą samplį. Varliškių pilkapyje Nr. 8 (51) žirgas palaidotas pilkapiro griovyje. Ziaziulkos pilkapiuose Nr. 7, 8 žirgai palaidoti ant pagrindo, o šalia jų taip pat ant pagrindo rasta po vieną degintinį žmogaus kapą.

Deginant žirgą, apeigos vykdavo kiek kitaip. Žirgą papuošdavo ir su visa apranga sudegindavo. Kartais toje pačioje laužavietėje sudegindavo ir žmogų (Didžiuliai, Nr. 3, Zasyrė, Nr. 7, 20). Pasitaikė atveju, kai laužavietė, vietoje supildavo pilkapį (Didžiuliai, Nr. 3, 6, Rusių Ragas, pilkapis G, Zasyrė, Nr. 7, 20, Ziaziulka, Nr. 5). Iš Didžiulių pilkapiro Nr. 3 kasinėjimų matome, kad žirgas būdavo sudeginamas ne ant laužo, o jį iš viršaus apkrovus

malkomis (Tautavičius, 1952š). Pilkapį pradėdavo pilti dar laužui degant, nes malkos ne iki galo sudegusios (Tautavičius, 1952š). Tačiau dažniausiai kaulus ir įkapes iš laužavietės išrinkdavo, o pilkapi pildavo kitoje vietoje.

Jei degintinius kaulus ir įkapes paberdavo ant pagrindo ar į jį įkasdavo, tada reikėdavo pilti naują pilkapi. O jei įkasdavo į sampilą, tai neišku, ar pilkapi papildavo apeigų metu, ar pasinaudodavo anksčiau supiltu pilkapiu. Vis dėlto atrodo, kad pildavo naują pilkapi, nes nepasitaikė, kad tokiam pilkapyje ant pagrindo būtų kitas kapas.

Kaip ir pilkapyuose su griautiniais kapais, ant pagrindo randama angliukų. Tai rodo, kad būdavo atliekamos apeigos su ugnimi. Sudėtingiausia aprašyti apeigas, kurios vykdavo laidojant tik žirgo aprangą. Yra keletas paaiškinimų:

1. Žirgą galėjo sudeginti, tačiau iš laužavietės išrinkdavo tik metalines įkapes, kurias palaidodavo pilkapyje (Kuncienė, 1969, p. 60).
2. Žirgas tais laikais buvo brangus, todėl laidojo ne patį žirgą, o tik jo aprangą (Kuncienė, 1969, p. 60; Bliujienė, 1992, p. 121).

Pasitaiko, kad simboliniuose žirgų kapuose būna nepapildyti įkapių. Tai reiškia, jog šiuo atveju žirgas tikrai nebuvo sudegintas, o palaidota tik jo apranga. Pilkapiuose su simboliniais žirgų kapais ant pagrindo yra degusių sluoksnelis. Tai reiškia, kad buvo atliekamos apeigos su ugnimi.

Ar žirgas kario, ar žemdirbio įkapė, nėra vieningos nuomonės. Archeologės O. Kuncienė ir R. Volkaitė-Kulikauskienė mano, kad žirgas yra kario įkapė (Kuncienė, 1985, p. 94–95; Volkaitė-Kulikauskienė, 1970, p. 264–265). A. Tautavičiaus nuomone, žirgas yra ne tik kario, bet ir žemdirbio įkapė. Faktas, kad tais atvejais, kai žirgas palaidojamas kartu su žmogumi, prie mirusiojo nerandama ginklų rodo, kad žirgas buvo laidojamas ne tik su kariu, bet ir su žemdirbiu. Žirgas turėjo palengvinti kelionę į dausas (Tautavičius, 1955, p. 96).

REGIONAI PAGAL ŽIRGŲ LAIDOSENĄ

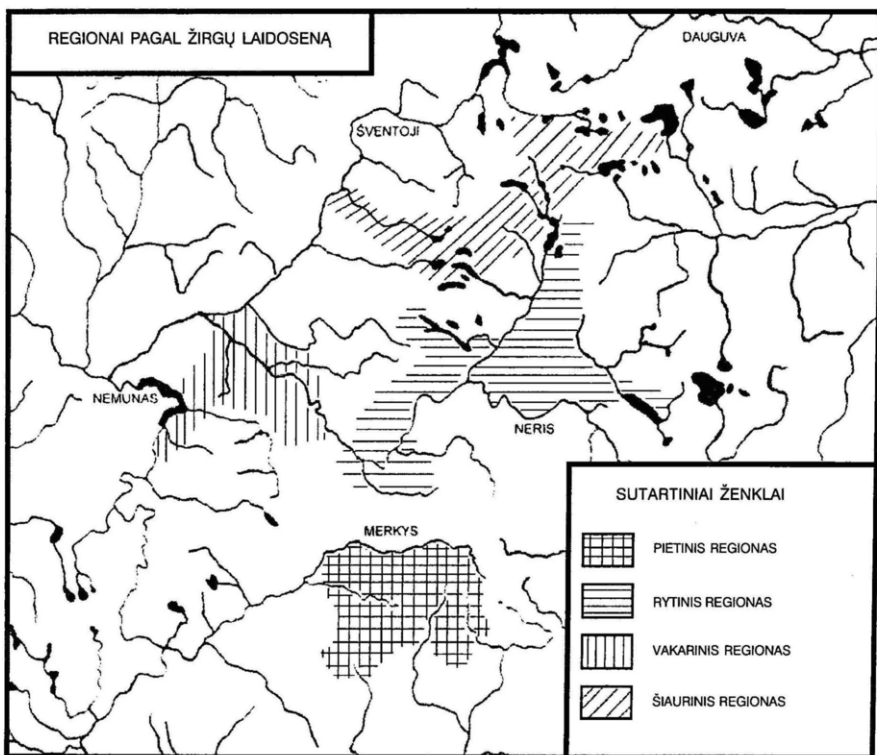
Pagal žirgų laidoseną Rytų Lietuvos pilkapiuose išsiskiria 4 regionai (6 pav.):

1. Pietų regionas (Šalčininkų rajonas). Šiame regione randama tik degintinių ir simbolinių žirgų kapų. Nerasta nė vieno griautinio žirgo kapo. Degintiniai ir simboliniai kapai įrengiami ant pagrindo, duobėje po sampilu, įkasami į sampilą. Degintiems kapams būdingi žąslai, pjautuvai, balno kilpos, diržų sagtys. Simboliniams kapams būdingi

pjautuvai ir žąslai. Degintinių žirgų kapų, įrengtų duobėje po sampilu, skersmuo didesnis nei vakarų regione.

2. Vakarų regionas (Kaišiadorių rajonas, Širvintų rajono pietinė dalis ir Trakų rajono šiaurės vakarinė dalis). Šiai teritorijai būdingi griautiniai žirgų kapai duobėje po pagrindu, orientuoti galva į vakarus ar šiaurės vakarus. Degintiniai kapai įrengiami duobėje po pagrindu arba įkasami į sampilą. Degintinių žirgų kapų, įrengtų duobėje po sampilu, skersmuo mažesnis nei pietų regione. Simboliniai kapai šiame regione labai įvairūs. Griautiniams žirgų kapams būdingiausia įkapė yra žąslai. Rečiau randamas pjautuvai ir diržo sagtis. Degintiems žirgų kapams būdingi žąslai ir pjautuvai. Simboliniuose kapuose dažniausia įkapė yra pjautuvai. Rečiau randama žąslų.
3. Rytų regionas (Vilniaus, Švenčionių rajonai ir dešinysis Neries krantas Baltarusijoje iki Zasvyrės). Šiai teritorijai būdingi griautiniai žirgų kapai, orientuoti įvairiomis kryptimis. Degintiniai ir simboliniai kapai įrengiami ant pagrindo. Šiame regione kol kas nerasta nė vieno degintinio žirgo kapo, kuris būtų įrengtas ne ant pagrindo.
4. Šiaurės regionas (Zarasų, Ignalinos, Utenos, Molėtų ir Anykščių rajonai). Šiame regione randama tik griautinių žirgų kapų. Juose mažai įkapių. Kadangi šioje teritorijoje ištirta mažai kapų, apie laidoseną kalbėti sunku. Rastas tik vienas simbolinis žirgo kapas (žąslai). Tačiau jis yra už pilkapio ribų. Todėl šiuos žąslus reikėtų laikyti ne simboliu kapu, o greičiau atsitiktiniu radiniu. Kol kas šiame regione nerasta nė vieno degintinio kapo. Kad šioje teritorijoje buvo laidojami nedeginti žirgai, žinome iš vietinių gyventojų pasakojimų. Ariant, kasinėjant ar kitaip ardant pilkapius žirgų kaulų rasta Bučeliškės-Rudėsclės, Judino, Kurklių Šilo, Stripeikių, Subišio, Gedžiūnų, Margavonės pilkapyuose. Šiame regione vietiniai gyventojai rasdavo ir žirgo aprangos. Tačiau tai nereiškia, kad ji yra iš degintinių ar simbolinių kapų. Ji gali būti ir iš griautinių kapų (aprangos rasta Baltišiaus-Skudutiškio, Gailiutiškės, Gatelių, Vyžių-Ripeliaukio, Žagarinės pilkapyuose).

Šiuos regionus galbūt galima sieti su žemių ribomis: šiaurinis – Deltuva, vakarinis – Lietuva, rytinis – Naššia. Pietinis regionas dažniausiai priskiriamas Lietuvai. Tačiau galbūt IX–XII amžiuje čia buvo atskira žemė, nes bent jau žirgų laidosena skiriasi nuo kitų regionų (čia kol

6 pav. Regionai pagal žirgų laidoseną Rytų Lietuvos pilkapyuose

Fig. 6. Regions, according to the funeral customs of horse graves in East Lithuanian Barrow cemeteries.

kas nerasta nė vieno griautinio žirgo kapo) (šių regionų ribos matyti 6 pav.).

Tačiau vien žirgų kapų nepakanka, kad būtų galima nustatyti IX–XII amžiaus žemių ribas. Išskiriant žemių ribas, reikia ištirti ir žmonių laidoseną, pasinaudoti piliakalnių, gyvenviečių duomenimis, rašytiniais šaltiniais. Žirgų kapai turėtų būti tik vienas iš kriterijų.

IŠVADOS

Išanalizavus žirgų kapus Rytų Lietuvos tipo pilkapiuose nustatyta, kad degintiniai žirgų kapai atsirado anksčiau už griautinius ir simbolinius. Degintiniai kapai datuojami VIII–XII amžiumi, o griautiniai ir simboliniai – X–XII amžiumi. Ankstyviausi degintiniai žirgų kapai (VIII–X amžius) žinomi iš Vilniaus ir Šalčininkų rajonų. Iš čia jie plito į šiaurę palei Žeimeną ir į rytus palei Nerį. De-

gintinių žirgų kapų visai nerasta šiaurinėje Rytų Lietuvos pilkapių kultūros dalyje.

Pagal žirgų laidoseną Rytų Lietuvos pilkapiuose išskirti keturi regionai (6 pav.). Šiuos regionus galbūt galima sieti su žemių ribomis: Deltuva – šiaurinis, Lietuva – vakarinis, Nalšia – rytinis. Pietinis regionas dažniausiai priskiriamas Lietuvai. Tačiau galbūt IX–XII amžiuje čia buvo atskira žemė, nes bent jau žirgų laidosena skiriasi nuo kitų regionų. Tačiau vien žirgų laidosenos skirtumų nepakanka, kad būtų galima nustatyti IX–XII amžių žemių ribas.

Vilniaus rajone ir Žeimenos baseine degintiniai žirgų kapai įrengiami tik ant pilkapio pagrindo. Nėra nė vieno atvejo, kad žirgai būtų laidojami duobėje po sampilu ar įkasti į sampilą. Likusioje Rytų Lietuvos pilkapių kultūros dalyje degintiniai žirgų kapai įkasti į sampilą ar po pilkapio pagrindu.

Analizuojant žirgų kapų radinius pastebėta, kad nuo Neries į šiaurę randama tik trinarų žąslių (dvinarių žąslių rasta tik pačiose Neris pakrantėse). O į pietus nuo šios

upės randama ir trinarų bei dvinarių žąslių. Griautiniams žirgų kapams būdingiausia įkapė – žąslai, degintiniams – žąslai ir pjautuvai, simboliniams – pjautuvai.

Šaltiniai

http://www.utena-on.lt/Utenos_enciklopedija (žiūrėta 2005 01 20).

Bliujienė A., 1982š. Alinkos (Raistinės), Trakų raj., pilkapių 1982 m. tyrinėjimų ataskaita. LIIR. F. 1, b. 1049.

Bliujienė A., 1983š. Alinkos (Raistinės) pilkapyne (Trakų raj.) 1983 m. tyrinėjimai. LIIR. F. 1, b. 1139.

Bliujienė A., 1984š. Alinkos (Raistinės) pilkapyne tyrinėjimai 1984 m. LIIR. F. 1, b. 1159.

Bliujienė A., 1985š. Alinkos (Raistinės) pilkapyne 1985 metų tyrinėjimų ataskaita. LIIR. F. 1, b. 1236.

Butėnas E., 1997š. Vanagiškių pilkapyne, Jonavos raj. 1997 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita. LIIR. F. 1, b. 2809.

Butėnas E., 2001š. Salako (Kurganų) pilkapyne (Zarasų r.) 2001 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita. LIIR. F. 1, b. 3748.

Butėnienė E., Tautavičienė B., 1980š. Kretuonių pilkapyne, Švenčionių raj. 1980 m. tyrinėjimų dienoraštis. LIIR. F. 1, b. 804.

Butėnienė E., 1981š. Palūšės, Ignalinos raj., pilkapių tyrinėjimo ataskaita. 1981 m. birželio mėn. 23 d.–liepos mėn. 31 d. LIIR. F. 1, b. 1009.

Kovrigina N., 1956š. Kunigiškių pilkapių (Trakų rajono, Kauno Vokės apylinkė) archeologinių kasinėjimų dienoraštis (1956 m.). LIIR. F. 1, b. 41.

Kulikauskienė R., 1974š. Aukštųjų Rusokų, Vilniaus raj., Avižienių apyl., pilkapyne tyrinėjimai 1974 m. LIIR. F. 1, b. 414.

Kulikauskienė R., 1964š. Rusių Rago km. (Ukmergės raj.) pilkapių 1963 ir 1964 m. tyrinėjimų dienoraštis. LIIR. F. 1, b. 260.

Kulikauskienė R., Kulikauskas P., 1981š. Kernavės pilialkalnio (vadinamo „Mindaugo sostu“) ir Kernavės pilkapių 1981 m. tyrinėjimai. LIIR. F. 1, b. 975.

Kuncevičius A., Zabiela G., 1998š. 1998 metų archeologinių tyrimų Mykoliškio (Tadaravo) ir Stalgionių pilkapyuose (Šalčininkų raj.) ataskaita. LIIR. F. 1, b. 3196.

Kuncienė O., 1966š. Pabarė, Eišiškių raj. 1966 m. kasinėjimų ataskaita. LIIR. F. 1, b. 230.

Kuncienė O., 1969š. Katkuškių km. (Eišiškių raj.) pilkapyne 1969 m. tyrinėjimų ataskaita. LIIR. F. 1, b. 282.

Kuncienė O., 1971š. Laukių km., Švenčionių raj., 1971 m. pilkapių tyrinėjimai. LIIR. F. 1, b. 319.

Kuncienė O., 1978š. Kretuonių (Švenčionių raj.) pilkapyne 1978 m. tyrinėjimų ataskaita. LIIR. F. 1, b. 1179.

Kuncienė O., 1979š. Skubėtų km., Šalčininkėlių apyl., Šalčininkų raj., pilkapių tyrinėjimų ataskaita 1979 m. birželio 25–rugpjūčio 12 d. LIIR. F. 1, b. 695.

Kuncienė O., 1980š. Skubėtų km., Šalčininkėlių apyl., Šalčininkų raj., pilkapių tyrinėjimų ataskaita. 1980 m. Liepos 1 d.–rugpjūčio 25 d. LIIR. F. 1, b. 785.

Luchtanas A., 1983š. Kernavės (Širvintų rajonas) pilkapyne tyrinėjimai 1983 m. liepos 13 d.–rugsėjo 16 d. Ataskaita. LIIR. F. 1, b. 1100.

Luchtanas A., 1984š. Kernavės (Širvintų raj.) pilkapyne tyrinėjimai 1984 metais. LIIR. F. 1, b. 1201.

Luchtanas A., 1998š. Varliškių (Orliškių) pilkapyne (AR 1230), Vievio sen., Trakų raj. archeologinių tyrinėjimų 1998 metais ataskaita. LIIR. F. 1, b. 3213.

Luchtanas A., 1999š. Varliškių (Orliškių) pilkapyne (AR 1230), Vievio sen., Trakų raj. archeologinių tyrinėjimų 1999 metais ataskaita. LIIR. F. 1, b. 3306.

Navickaitė O., 1957š. Darsūniškio, Jiczno raj., pilkapių tyrinėjimų dienoraštis (1957 m. liepos 10–14 d.). LIIR. F. 1, b. 64.

Semėnas V., 1994š. Kretuonių I-os pilkapių grupės tyrinėjimai 1994 metais. LIIR. F. 1, b. 2266.

Semėnas V., 1996š. 1996 metų tyrinėjimų Pavajuonio-Rėkučių pilkapyne ataskaita. LIIR. F. 1, b. 3019.

Stankus J., 1997š. Dagilionių pilkapių, Dagilionių km., Upnių seniūnija, Jonavos raj. 1997 m. tyrinėjimų ataskaita. LIIR. F. 1, b. 2796.

Stankus J., 2001š. Senųjų Macelių pilkapyne (AR 165) Šalčininkų r., Rūdninkų sen., 2001 m. tyrinėjimų ataskaita. LIIR. F. 1.

Strimaitienė A., 2000š. Jakiškio pilkapyne (Anykščių raj.) 2000 m. tyrinėjimai. LIIR. F. 1, b. 3691.

Šimėnas V., 1998š. Dusinėnų pilkapių II grupės (AR 1818) Vilniaus raj. 1998 m. kasinėjimų ataskaita. LIIR. F. 1, b. 3488.

Šimėnas V., 1999š. Dusinėnų pilkapių II grupės (AR 1818) Vilniaus raj. 1999 m. kasinėjimų ataskaita. LIIR. F. 1, b. 3593.

Šimėnas V., 2000š. Jašiūnų pilkapių (AR 144; A 1036) Šalčininkų raj. 2000 m. kasinėjimų ataskaita. LIIR. F. 1, b. 3644.

Tautavičius A., 1952š. 1951–1952 m. pilkapių tyrinėjimai Šalčininkų raj. LIIR. F. 1, b. 18.

Tautavičius A., 1953š. 1953 m. birželio mėn. 26–30 d. d. LTSR MA Istorijos ir teisės instituto vėstų archeologinių tyrinėjimų Dovainiūnų II km., Kaišiadorių raj., dienoraštis. LIIR. F. 1, b. 25.

Tautavičius A., 1953aš. 1953 m. liepos mėn. 1–31 d. d. LTSR MA Istorijos ir teisės instituto archeologinės ekspedicijos vėstų pilkapių kasinėjimų Kapitoniskėse, Rumšiškių ap., Kaišiadorių rajone, dienoraštis.

Tautavičius A., 1954š. Kapitoniskės, Rumšiškių ap., Kaišiadorių rajone, 1954 m. kasinėjimai. Pilt. 21–50. LIIR. F. 1, b. 27.

Tautavičius A., 1970š. Degsnės-Labotiškių pilkapių, Molėtų raj., Dubingių apylinkė, 1970 m. kasinėjimų ataskaita. LIIR. F. 1, b. 291.

Tautavičius A., 1978š. Galminių pilkapių, Zarasų raj., 1978 m. tyrinėjimų ataskaita. LIIR. F. 1, b. 684.

Tautavičius A., Naudužas J., Kulikauskienė R., Gailiūšis L., 1953š. Pranešimai apie 1952–1953 m. tyrinėjimus. LIIR. F. 1, b. 43.

Literatūra

Abaravičius G., 1996. Mošos pilkapykas. In: *ATL 1994 ir 1995 metais*. Vilnius, p. 77–78.

Antanavičius J., 1976. Balno kilpos Lietuvoje X–XIV a. In: *MADA*. Vilnius, Nr. 1 (54), p. 69–81.

Atlasas, 1977. Lietuvos TSR archeologijos atlasas. Vilnius, t. 3.

Bertašius M., 2002. Vidurio Lietuva VIII–XII a. Kaunas.

Bluijienė A., 1992. Alinkos (Raistinės) pilkapiai. In: *Lietuvos archeologija*. Vilnius, t. 8, p. 105–127.

Butėnas E., 1999. Sagtys iš Rytų Lietuvos pilkapių (tipai, paskirtis). In: *Lietuvos archeologija*. Vilnius, t. 18, p. 37–56.

Butėnienė E., 1970. Katkuškių, Eišiškių raj., pilkapių tyrinėjimai 1969 metais. In: *AETL 1968 ir 1969 metais*. Vilnius, p. 64–66.

Cehak-Hońubowiczowa H., 1936. Zabytki archeologiczne województwa wileńskiego i Nowogródzkiego. Wilno.

Dusburgietis P., 1985. Prūsijos žemės kronika. Vilnius. Enciklopedija, 1996. Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva. Vilnius, t. 1.

Enciklopedija., 1998. Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva. Vilnius, t. 2.

Jankevičienė A., 1961. Pabarių pilkapiai. In: *MADA*. Vilnius, Nr. 1 (10), p. 37–48.

Kulikauskas P., Zabiela G., 1999. Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.). Vilnius.

Kuncienė O., 1969. Pabarių (Eišiškių raj.) pilkapių 1966 m. tyrinėjimai. In: *MADA*. Vilnius, Nr. 1 (29), p. 57–68.

Kuncienė O., 1973. Katkuškių pilkapiai. In: *MADA*. Vilnius, Nr. 4 (45), p. 91–106.

Kuncienė O., 1980. Grigiškių (Neravų) pilkapyno laidojimo papročiai (I. M. c. V–VII a. pilkapynai). In: *MADA*. Vilnius, Nr. 3 (72), p. 41–54.

Kuncienė O., 1985. Degintiniai žirgų kapai Skubėtų (Šalčininkų raj.) X–XII a. pilkapyne. In: *MADA*. Vilnius, Nr. 1 (90), p. 86–97.

Luchtanas A., 1986. Kernavės pilkapyno tyrinėjimai. In: *ATL 1984 ir 1985 metais*. Vilnius, p. 57–58.

Szukiewicz W., 1918. Strefy archeologiczne na Litwie. In: *Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*. T. VI, p. 5–16.

Tautavičius A., 1955. Rytų Lietuvos pilkapiai. In: *MADA*. Vilnius, Nr. 1, p. 87–98.

Tautavičius A., 1957. Kapitoniškių pilkapiai. In: *MADA*. Vilnius, Nr. 1 (2), p. 95–109.

Tautavičius A., 1958. Šalčininkų rajono pilkapygų tyrinėjimai. In: *ILKI*. Vilnius, Nr. 1, p. 65–82.

Tautavičius A., 1972. Degsnės-Labotiškių pilkapių (Molėtų raj.) kasinėjimai 1970 m. In: *AETL 1970 ir 1971 metais*. Vilnius, p. 48–50.

Tautavičius A., 1981. Taurapilio „kunigaikščio“ kapas. In: *Lietuvos archeologija*. Vilnius, Nr. 2, p. 18–43.

Tautavičius A., 1996. Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–IX a.). Vilnius.

Vaitkunsienė L., 1981. Žirgų aukos Lietuvoje. In: *LA*. Vilnius, Nr. 2, p. 58–77.

Vėlius N., 1996. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. Vilnius, Nr. 1.

Volkaitė-Kulikauskienė R., 1970. Lietuviai IX–XII amžiaus. Vilnius.

Volkaitė-Kulikauskienė R., 1971. Lietuvos kario žirgas. Vilnius.

Volkaitė-Kulikauskienė R., 2001. Lietuvos valstybės priešaušriu. Vilnius.

Zabiela G., 1992. Našlia Lietuvos valstybės kūrimosi išvakarėse. Rytų Lietuva. Vilnius.

Žiogas J., 1909. Archeologiški tyrinėjimai Gaidės apylinkėje. In: *Lietuvių tauta*. Vilnius, Kn. 1, d. 3, p. 313–333.

ИИАО, 1859. Спб. № 1.

Кулькаускене Р. К., 1953. Погребение с конями у древних литовцев. In: *Советская археология*. Москва, № 17, с. 211–222.

Покровский Ф. В., 1895. Курганы на границе современной Литвы и Белорусии. In: *Труды IX археологического съезда в Вильне*. Москва, № 1, с. 166–220.

Покровский Ф. В., 1897. К исследованию курганов и городищ на восточной окраине Литвы. In: *Труды IX археологического съезда в Вильне*. Москва, № 2, с. 138–196.

Покровский Ф. В., 1899. Археологическая карта Ковенской губернии. Вильна.

Таутавичус А. З., 1959. Восточнолитовские курганы. In: *Вопросы этнической истории народов Прибалтики*. Москва, № 1, с. 128–153.

Trumpinimai

AETL – Archeolininiai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje

ATL – Archeoliniai tyrinėjimai Lietuvoje

ILKI – Iš lietuvių kultūros istorijos

KPE RL – Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva.

LA – Lietuvos archeologija

LAA – Lietuvos TSR archeologijos atlasas

LHIR – Lietuvos istorijos instituto rankraštynas

MADA – Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. A serija.

ИИАО – Известия Императорского Археологического общества

СА – Советская археология

Pilk. – pilkapis

Nr. – numeris

raj. – rajonas

proc. – procentai

Žirgų kapų katalogas

- 1. ALINKOS** (Trakų r.):
Pilk. Nr. 1: griautinis. Žirgas duobėje po sampilu, orientuotas galva į vakarus. Įkapės: trinariai žąslai, geležinė kamanų sagtis tiek išmaugtais šonais (4,9 × 3,6 cm).
Pilk. Nr. 2: griautinis. Žirgas duobėje po sampilu, orientuotas galva į šiaurės vakarus. Įkapės: dvinariai žąslai, balno sagtis, pjautuvo įkotė, akmeninio galąstuvo fragmentas.
Pilk. Nr. 3: simbolinis. Pilkapio centre ant pagrindo pjautuvas.
Pilk. Nr. 4: griautinis. Žirgas duobėje po sampilu, orientuotas galva į šiaurės vakarus. Įkapės: dvinariai žąslai su skersinukais, geležinis skambalas, pjautuvas su dantukais, kamanų apkalas.
Pilk. Nr. 5: griautinis. Žirgas duobėje po sampilu, orientuotas galva į vakarus. Įkapės: dvinariai žąslai, pjautuvas.
Pilk. Nr. 6: degintinis. Pietrytinėje pilkapiro dalyje į pagrindą įkasti degintiniai žirgo kauliukai be įkapių.
Pilk. Nr. 8: simbolinis. Pilkapio centre ant pagrindo žirgo apranga: septyni žalvariniai žvangučiai su kryžine išpjova apačioje (apdege), smarkiai išlenktas pjautuvas su dantukais (apdeges), dvinariai žąslai (apdege), keturkampė šiek tiek profiluotais šonais sagtis (5,3 × 4,5 cm) (neapdegusi). Griovyje rastas icigalis ir peilis.
Pilk. Nr. 12: simbolinis. Pilkapio centre į pagrindą įsmeigtas stipriai išlenktas pjautuvas su dantukais.
Pilk. Nr. 13: griautinis. Žirgas duobėje po sampilu, orientuotas galva į vakarus. Įkapės: dvinariai žąslai.
Pilk. Nr. 14: simbolinis. Pilkapio centre į pagrindą įsmeigtas pjautuvas.
Pilk. Nr. 17: degintinis. Pilkapio centre į pagrindą įkasti degintiniai žirgo kauliukai. Ant jų padėti trys nedeginti žirgo slanksteliai ir mentės fragmentai. Tarp kauliukų rasti apdege trinariai žąslai.
Pilk. Nr. 19: simbolinis. Pilkapio centre ant pagrindo rastas balnakilpės paminos fragmentas. Šiaurės vakarinėje dalyje ant pagrindo dvinariai žąslai su skersinukais.
Pilk. Nr. 20: simbolinis. Pilkapio šiaurės vakarinėje dalyje į sampilą įkastas pjautuvas, pietvakarinėje dalyje į sampilą įkasti dvinariai žąslai vytais nareliais.
Pilk. Nr. 21: simbolinis. Ant pilkapiro pagrindo pjautuvas.
Pilk. Nr. 23: simbolinis. Ant pilkapiro pagrindo pjautuvas.
Šaltiniai: Bliujienė, 1982; Bliujienė, 1983; Bliujienė, 1984; Bliujienė, 1985.
Literatūra: Bliujienė, 1992, p. 105–127.
- 2. ANTANDRAJOS-AŽUOLAUŠIO** (Utenos r.): XX amžiaus pirmoje pusėje kasinėjant sampilus rasta balno kilpų.
Šaltiniai: http://www.utena-on.lt/Utenos_enciklopedija
Literatūra: KPE RL, 1998, p. 141.
- 3. ARDIŠKIO** (Širvintų r.): ariant rasta žirgų kaulų, žąslų.
Literatūra: KPE RL, 1996, p. 268.
- 4. AUKŠTŪJŲ RUSOKŲ** (Vilniaus r.):
Pilk. Nr. 4 (22): degintinis. Kapas ant pagrindo. Tarp kaulų trinariai žąslai ir pjautuvas.
Pilk. Nr. 7 (17): simbolinis. Pilkapio centre 20 cm aukščiau pagrindo pjautuvas.
Šaltiniai: Kulikauskienė, 1974.
- 5. BALTADVARIO** (Molėtų r.): vietiniai gyventojai rasdavo žirgų kapų liekanų.
Literatūra: KPE RL, 1996, p. 181.
- 6. BALTIŠIAUS-SKUDUTIŠKIO** (Molėtų r.): vietiniai gyventojai rado balnakilpių.
Literatūra: KPE RL, 1996, p. 181–182.
- 7. BEINAŠILIO** (Molėtų r.): vietiniai gyventojai rasdavo žirgų kaulų.
Literatūra: KPE RL, 1996, p. 182.
- 8. BILDŲ** (Švenčionių r.): 1958 metais Švenčionių krašto tyros muzejus ištyrė tris pilkapius ir rado degintinių žirgų kapų.
Literatūra: Atlasas, 1977, p. 28.
- 9. BUČELIŠKĖS-RUDESĖLĖS** (Molėtų r.): XX amžiaus 3–4 dešimtmetyje ariant rasta žirgų kaulų.
Literatūra: KPE RL, 1996, p. 182–183.
- 10. BUDRIONIŲ** (Baltarusija):
Pilk. Nr. 1: griautinis. Žirgas pilkapiro centre, galva orientuotas į pietryčius. Trinariai žąslai, dvi geležinės balno sagtys.
Pilk. Nr. 3: degintinis. Pilkapio centre keli degintiniai kauliukai be įkapių, šiaurės rytiniame pakraštyje pjautuvas.
Literatūra: Покровский, 1899, p. 68–69.
- 11. DABULĖS** (Utenos r.): vietiniai gyventojai rasdavo žirgų kaulų.
Literatūra: KPE RL, 1998, p. 142.
- 12. DAGILIONIŲ** (Jonavos r.):
Pilk. Nr. 3: simbolinis. Sampilo vakarinėje dalyje trinariai žąslai vytais nareliais.
Šaltiniai: Stankus, 1997.
- 13. DARSŪNIŠKIO** (Kaišiadorių r.):
Pilk. Nr. 1: griautinis. Žirgas duobėje po sampilu, galva orientuotas į šiaurės vakarus. Įkapės: dvinariai žąslai, pjautuvas. Sampile virš žirgo degintinis žmogaus kapas be įkapių.
Šaltiniai: Navickaitė, 1957.
- 14. DEGSNĖS-LABOTIŠKŲ** (Molėtų r.):
Pilk. Nr. 1: degintinis. Į šiaurę, šiaurės vakarus nuo centro 2 × 2 m plote išbarstyti degintiniai žirgo kaulai ir įkapės. Įkapės: žalvarinė įviža, žalvarinis apkalas, žąslai, du apskriti žalvariniai kamanų apkalai, geležinė sagtelė su apkalu, žalvarinis žvanguotis.
Pilk. Nr. 2: griautinis. Žirgas duobėje po sampilu, orientuotas galva į pietus. Įkapių nėra.
Pilk. Nr. 5: griautinis. Žirgas duobėje po sampilu, orientuotas galva į pietvakarius. Įkapės: trinariai žąslai.
Pilk. Nr. 14: griautinis. Žirgas duobėje po sampilu, orientuotas galva į šiaurės rytus. Įkapės: žąslai.
Šaltiniai: Tautavičius, 1970.
Literatūra: Tautavičius, 1972, p. 48–50.
- 15. DIDŽIULIŲ** (Šalčininkų r.):
Pilk. Nr. 3: degintinis. Į pietvakarius nuo centro laužavietė, kurioje sudegintas žmogus kartu su žirgu. Tarp degusių ir kaulų – žąslai, pjautuvas.
Pilk. Nr. 4: degintinis. Pilkapio šiaurės rytinėje dalyje į sampilą įkastas degintinis kapas. Įkapės: dvi balnakilpės, dvinariai žąslai su skersinukais, geležinė sagtis, 0,8 m į rytus nuo kapo sampilė pjautuvas su dantukais.
Pilk. Nr. 6: degintinis. Centrinėje dalyje laužavietė (2 × 3,5 m),

kurioje degintiniai žirgo kaulai. Įkapės: balnakilpė, pjautuvas.

Šaltiniai: Tautavičius, 1952.

Literatūra: Tautavičius, 1958, p. 65–82.

16. DIEVENIŠKIŲ (Šalčininkų r.):

Pilk. Nr. 1: degintinis. Pilkapis turi akmenų vainiką. Šiaurinėje pilkapiro dalyje kapas (1,5 × 0,8 m). Įkapės: pjautuvas su dantukais, dvi balnakilpės, žąslai, geležinė kamanų sagtis, dvi geležinės grandelės, žalvariniai kamanų apkalai.

Šaltiniai: Tautavičius, 1952.

17. DOVAINONIŲ II (Kaišiadorių r.):

Pilk. Nr. 4: simbolinis. Pilkapiro centre smarkiai išlenktas neapdegęs pjautuvas.

Šaltiniai: Tautavičius, 1953.

18. DRABUŽNINKŲ (Trakų r.): vietiniai gyventojai kasinėdami rasdavo pjautuvų, balnakilpių.

Literatūra: KPE RL, 1998, p. 20.

19. DRUCMINŲ (Varėnos r.):

Pilk. Nr. 1: degintinis. Tarp kauliukų pjautuvas su dantukais.

Pilk. Nr. 2: degintinis. Tarp kauliukų dvi balnakilpės ir pjautuvas.

Pilk. Nr. 3: simbolinis. Pilkapyje apdegę žąslai ir pjautuvas.

Literatūra: Гуревич, 1962.

20. DUSTINĖNŲ II (Vilniaus r.):

Pilk. Nr. 2: simbolinis. Griovyje žąslai ir pjautuvas.

Pilk. Nr. 5: simbolinis. Griovio ir sampilo riboje apdegę trinariai žąslai vytais nareliais.

Šaltiniai: Šimėnas, 1998; Šimėnas, 1999.

21. GAILIUTIŠKĖS (Zarasų r.): F. Pokrovskis mini, kad šiuos pilkapius kasinėjo dvarininkas ir aptiko žąslų, balnakilpių.

Literatūra: KPE RL, 1998, p. 362–363.

22. GALMINŲ (Zarasų r.):

Pilk. Nr. 1: griautinis. Žirgas įkastas į jau supiltą pilkapi, orientuotas galva į šiaurės rytus. Įkapės: žalvarinė įvijėlė.

Šaltiniai: Tautavičius, 1978.

23. GATELIŲ (Utenos r.): XX amžiaus pradžioje pilkapius kasinėjantys vietiniai gyventojai rasdavo balno kilpų, žąslų.

Literatūra: KPE RL, 1998, p. 148.

24. GEDŽIŪNŲ (Ignalinos r.): ariant rasta žirgų kaulų.

Literatūra: KPE RL, 1996, p. 129.

25. GURONIŲ (Kaišiadorių r.):

Pilk. Nr. 1: simbolinis. Žąslai ir pjautuvas ant pagrindo.

Pilk. Nr. 6: simbolinis. Žąslai ir pjautuvas ant pagrindo.

Literatūra: Atlasas, 1977, p. 44.

26. JAKŠIŠKIŲ (Anykščių r.):

Pilk. Nr. 1: griautinis. Žirgas griovyje po sampilu, ant nugaros. Galva orientuotas į pietryčius. Įkapės: trinariai žąslai.

Pilk. Nr. 2: simbolinis. Sampile atsitiktinis radinys: geležinių žąslų fragmentas (vytinis, narelio dalis).

Šaltiniai: Strimaitienė, 2000.

27. JAŠIŪNŲ (Šalčininkų r.): minima, kad žmonės kasinėdami rado žąslų, balno kilpų. Archeologinių tyrimų metu 2000-aisiais ir 2001-aisiais metais rasta atsitiktinių radinių, susijusių su žirgais: žąslų, balno kilpų, žvangučių.

Pilk. Nr. 3: degintinis. Sampilo ir griovio riboje rasti trinariai žąslai vytais nareliais. Šalia žąslų vienas degintinis kaulukas.

Pilk. Nr. 4: simbolinis. Sampilo ir griovio riboje pjautuvas.

Literatūra: KPE RL, 1996, p. 229.

Šaltiniai: Šimėnas, 2000; Šimėnas, 2001.

28. JUDINO (Anykščių r.): ariant rasta žirgų kaulų, žąslų, balnakilpių.

Literatūra: KPE RL, 1996, p. 48.

29. JUKNĖNŲ (Utenos r.): arđant pilkapius rasta žirgų kaulų.

Šaltiniai: http://www.utenon.lt/Utenos_cnciklopedija

30. KAPITONIŠKIŲ (Kaišiadorių r.):

Pilk. Nr. 20: degintinis. Pilkapiro centre ant pagrindo pjautuvas. Sampilo rytiniame pakraštyje ant pagrindo kapas. Įkapės: dvinariai žąslai.

Pilk. Nr. 22: griautinis. Žirgas duobėje po sampilu, orientuotas galva į vakarus. Įkapės: žąslai.

Pilk. Nr. 23: griautinis. Žirgas duobėje po sampilu, galva orientuotas į vakarus. Įkapių nėra.

Pilk. Nr. 24: simbolinis. Pilkapiro centre pjautuvas.

Pilk. Nr. 25: griautinis. Žirgas duobėje po sampilu, galva orientuotas į vakarus. Įkapės: žąslai. Ant pagrindo du žvangučiai.

Pilk. Nr. 26: griautinis. Žirgas duobėje po sampilu, galva orientuotas į vakarus. Įkapės: žąslai, penki žalvariniai žvangučiai, geležinė kamanų sagtis, balno sagtis.

Pilk. Nr. 28: griautinis. Žirgas duobėje po sampilu, galva orientuotas į vakarus. Įkapės: žąslai, žalvarinė kamanų sagtis, geležinė balno sagtis, pjautuvas.

Pilk. Nr. 29: griautinis. Žirgas duobėje po sampilu, galva orientuotas į rytus. Įkapės: žąslai.

Pilk. Nr. 30: griautinis. Žirgas duobėje po sampilu, orientuotas galva į vakarus. Įkapės: žąslai, žalvarinė įviša.

Pilk. Nr. 31: simbolinis. 1,5 m į pietvakarius nuo centro povėleniniame sluoksnyje neapdegęs, smarkiai išlenktas geležis pjautuvas. Gali būti, kad pjautuvas į paviršų pateko iš perkastos centrinės pilkapiro dalies.

Pilk. Nr. 33: griautinis. Pilkapis suardytas. Pietinėje dalyje išblaškyti kaulai. Įkapės: žalvarinis žvangučelis, žalvarinė įviša, žalvarinė sagtelė (2 × 2,6 cm), prie sagtelės išlikęs apkalėlis.

Pilk. Nr. 37: degintinis. Pilkapiro centre ugnyje nebuvęs pjautuvas. Sampilo ir griovio riboje kapas, kuriame dvinariai žąslai.

Pilk. Nr. 39: degintinis. Kapas 1 m į šiaurę nuo centro. Įkapės: žąslai.

Pilk. Nr. 40: degintinis. Kapas 1,3 m į šiaurę nuo centro. Įkapės: trinariai žąslai vytais nareliais.

Pilk. Nr. 42: simbolinis. Pietvakariniame sampilo pakraštyje dviejų pjautuvų įkotas.

Pilk. Nr. 43: griautinis. Pilkapis suardytas. Mėtosi pavieniai nedeginti žirgo kaulai. Įkapių nerasta.

Pilk. Nr. 45: degintinis. Pilkapiro centre ant pagrindo smarkiai išlenktas pjautuvas. Šalia jo keletas kauliukų. Į šiaurės vakarus nuo centro ant pagrindo degintinis kapas be įkapių.

Pilk. Nr. 46: degintinis. 0,5 m į pietvakarius nuo centro kapas. Įkapės: pjautuvas.

Pilk. Nr. 49: degintinis. Kapas 1 m į pietus nuo centro, iškart po velėna. Tarp negausių kauliukų apdegę žąslai su skersinukais.

Šaltiniai: Tautavičius, 1953a; Tautavičius, 1954.

Literatūra: Tautavičius, 1957, p. 95–109.

31. KATKUŠKIŲ (Šalčininkų r.):

Pilk. Nr. 1a (A. Tautavičiaus kasinėjimai): degintinis. Pilkapis apkrautas akmenimis, turi akmenų vainiką. Pilkapio centre įkastas į pagrindą kapas (1,2 × 0,8 m). Įkapės: dvinariai žąslai, pjautuvėlis.

Pilk. Nr. 1b (O. Kuncienės kasinėjimai): degintinis. Pilkapis krautas iš akmenų. Pilkapio centre įkastas į pagrindą kapas (1,1 × 1 m). Įkapės: apdegę trinariai žąslai, apdegęs pjautuvas su dantukais, geležinė kamanų sagtis (2,9 × 2,1 cm), geležinė balno sagtis (4 × 3,9 cm), geležinė grandis, kamanų apkalas, pasaginė segė atvyniotais galais.

Pilk. Nr. 2: degintinis. Pilkapis krautas iš akmenų. Pilkapio centre į pagrindą įkastas kapas (1,1 × 1,3 m). Įkapės: žąslai su skersinukais, pjautuvas.

Pilk. Nr. 3: degintinis. Pilkapis krautas iš akmenų. Ant pagrindo kapas (1,4 × 1,1 m). Įkapės: žąslai su skersinukais, pjautuvas.

Pilk. Nr. 4: degintinis. Pilkapis krautas iš akmenų. Ant pagrindo kapas (1,1 × 1 m). Įkapės: žąslai su skersinukais, dvi balnakilpės, žalvarinis kamanų apkalas, pjautuvas.

Šaltiniai: Kuncienė, 1969; Tautavičius, 1952.

Literatūra: Butėnienė, 1970, p. 64–66; Kuncienė, 1973, p. 91–106.

32. KERNAVĖS (Širvintų r.):

Pilk. Nr. 1: degintinis. Kapas įkastas sampilo šiaurės vakarų šlaite. Kauliukų mažai. Įkapės: neapdegę trinariai žąslai.

Pilk. Nr. 2: simbolinis. Sampilė į šiaurės rytus nuo centro neapdegęs geležinis pjautuvas.

Pilk. Nr. 4 (5): simbolinis. Pačiame pilkapyje centre ant pagrindo neapdegęs pjautuvas.

Pilk. Nr. 5 (23): griautinis. Žirgas duobėje po sampilu, galva orientuotas į šiaurės vakarus. Įkapės: dvinariai žąslai, geležinė įvija, balno sagtis (5 × 5 cm).

Pilk. Nr. 6 (13): degintinis. Kapas įkastas į pagrindą (1,3 × 1 m). Nustatyta, kad dauguma kaulų – žirgo, taip pat yra smulkesnio nenustatytos rūšies gyvūno ir pavienių žmogaus kaulų. Virš kapo laužavietė, kurioje rastas pjautuvas.

Šaltiniai: Kulikauskienė, Kulikauskas, 1981; Luchtanas, 1983; Luchtanas, 1984.

Literatūra: Luchtanas, 1986, p. 57–58.

33. KRETUONIŲ (Švenčionių r.):

Pilk. Nr. 1 (55): griautinis. Žirgas duobėje po sampilu, galva orientuotas į šiaurės vakarus. Įkapės: trinariai žąslai, pjautuvas, žalvarinė įvija.

Pilk. Nr. 32 (341): degintinis. Tame pačiame pilkapyje du degintiniai žmonių kapai. Visi kapai yra vakarinėje pilkapyje dalyje: žmonių – sampilo šlaite, žirgo – sampilo ir griovio riboje.

Įkapės:

Kapas Nr. 1: žalvarinė gyvuliniais galais apyrankė.

Kapas Nr. 2: žąslai su skersinukais, dvi balnakilpės, apkalas.

Kapas Nr. 3: du įmoniniai ietigaliai su skliautiniu raštu ornamentuotomis įmovomis, peilis, geležiniai apkalai, pjautuvas.

Pilk. Nr. 54: degintinis. Kapas ant pagrindo (1 × 0,6 m). Įkapės: neapdegęs pjautuvas, geležinė keturkampė sagtis (5 × 3,5 cm) (neapdegusi), trinariai žąslai vytais nareliais (apdegę).

Šaltiniai: Kuncienė, 1978; Butėnienė, Tautavičienė, 1980; Semėnas, 1994.

34. KUNIGIŠKIŲ (Trakų r.):

Pilk. Nr. 1: griautinis. Žirgas duobėje po sampilu, orientuotas galva į rytus. Įkapės: dvinariai žąslai su skersinukais.

Pilk. Nr. 2: simbolinis. Pačiame sampilo paviršiuje apdegęs pjautuvas su dantukais.

Šaltiniai: Kovrigina, 1956.

35. KURKLIŲ ŠILO (Anykščių r.):

Pilk. Nr. 1: simbolinis. Šiaurės vakarinėje dalyje neapdegę trinariai žąslai.

Šaltiniai: Butėnas, 1998.

36. LAPUŠIŠKĖS (Ignalinos r.):

Pilk. Nr. 4: griautinis. Kapas suardytas. Šalia išblaškėtų žirgo kaulų rasta žalvarinių kamanų apkalų.

Pilk. Nr. 7: griautinis. Žirgas ant pagrindo, orientuotas galva į šiaurę. Įkapės: žąslai vytais nareliais, skambalas, dvi balnakilpės.

Literatūra: Žiogas, 1909, p. 313–333.

37. LAUKIAI (Švenčionių r.):

Pilk. Nr. 5: griautinis. Po pilkapyje pagrindu duobėje. Galva į vakarus. Be įkapių.

Šaltiniai: Kuncienė, 1971.

Literatūra: Kuncienė, 1972, p. 50–51.

38. MARGAVONĖS (Ignalinos r.): 1960 metais vietiniai gyventojai perkasę pilkapi ir jame rado griautinį žirgo kapą su žąslais.

Literatūra: KPE RL, 1996, p. 139.

39. PAALIOSĖS I (Trakų r.): vietiniai gyventojai radoso žirgų kaulų ir aprangos dalių.

Literatūra: KPE RL, 1998, p. 39.

40. PABARĖS (Šalčininkų r.):

Pilk. Nr. 1: degintinis. Kapas centre ant pagrindo. Žirgas palaidotas kartu su žmogumi. Įkapės: dvi balnakilpės, du apkalai su grandimis, keturi žalvariniai žvangučiai su kryžine išpjova apačioje, siauraašmenis pentinis kirvis, du geležiniai peiliai, ietigalis, sagtis.

Pilk. Nr. 3: simbolinis. Pietvakariniame sampilo pakraštyje sudėta žirgo apranga: dvinariai žąslai tordiruotais nareliais, geležinė grandis, pjautuvas, du apkalai.

Pilk. Nr. 4: simbolinis. Pilkapio centre ant pagrindo padėti žąslai ir pjautuvas.

Pilk. Nr. 6: simbolinis. Pilkapio centre, pačiame paviršiuje, dvi balno kilpos, geležinis skambalas.

Pilk. Nr. 8: simbolinis. Šiauriniame sampilo pakraštyje riboje su grioviu rastas pjautuvas su dantukais.

Pilk. Nr. 13: simbolinis. Į vakarus nuo centro rasti apdegę trinariai žąslai.

Pilk. Nr. 14: simbolinis. Šiaurės rytiniame sampilo pakraštyje riboje su grioviu žąslai ir pjautuvas.

Šaltiniai: Kuncienė, 1966.

Literatūra: Jankevičienė, 1961, p. 37–48; Kuncienė, 1969, p. 57–68.

41. PAKALNIŲ (Vilniaus r.): vietiniai gyventojai pasakoja, kad rasta žirgų kaulų.

Šaltiniai: Vaitkevičius, 1999.

42. PALŪSĖS (Ignalinos r.): 1916 metais vokiečių kareiviai tris dienas kasinėjo pilkapius ir rado balno kilpų, žąslų.

Šaltiniai: Butėnienė, 1981.

43. PARUDAMINIO (Vilniaus r.): ariant buvo randa ma žąslų, balno kilpų.

Literatūra: KPE RL, 1998, p. 326.

44. PERŠAUKŠČIO-KASČIUKŲ (Švenčionių r.):

Pilk. Nr. 2: simbolinis. Pilkapio centre ant pagrindo pjautuvas.

Pilk. Nr. 7: simbolinis. Pilkapio centre ant pagrindo penki žalvariniai žvangučiai, žąslai, dvi balnakilpės, botkotis, pjautuvas su dantukais.

Pilk. Nr. 8: degintinis. Kapas į pietryčius nuo centro, ant pagrindo. Įkapės: pjautuvas be dantukų, susilydžiusio vario lydinio gabaliukai.

Pilk. Nr. 9: degintinis. Ant pagrindo degintiniai kauliukai. Virš jų nesudegęs arklio stuburas. Šalia stuburo geležinė sagtis (4 × 5 cm).

Literatūra: Покровский, 1897, p. 160–163.

45. PILVINŲ (Baltarusija):

Pilk. Nr. 7: degintinis. Pilkapio centre ant pagrindo degintiniai kaulai, tarp kurių arklio dantis, balnakilpė, žąslai. 1,7 m į vakarus nuo centro kitas panašus kapas, kuriame balnakilpė ir sagtis.

Pilk. Nr. 12: simbolinis. Sampile žąslai ir sagtis.

Literatūra: Покровский, 1899, p. 50–51.

46. PLIKIŠKIŲ (Širvintų r.):

Pilk. Nr. 1: griautinis. Įkapės: žąslai, pjautuvas.

Literatūra: Čech-Holubowiczowa, 1936, p. 25.

47. RĖKUČIŲ-PAVERSMIO (Švenčionių r.):

Pilk. Nr. 10: simbolinis. Sampilo paviršiuje trinariai žąslai vytais nareliais.

Šaltiniai: Semėnas, 1995.

48. RIMŠČIANCŲ (Baltarusija):

Pilk. Nr. 1: degintinis. Pilkapis turi akmenų vainiką. Kapas duobėje po pagrindu. Įkapės: ovalo formos geležinė sagtis, keturi žalvariniai apkalai, susilydžiusio vario lydinio gabaliukai.

Pilk. Nr. 3: griautinis. Pilkapis turi akmenų vainiką. Pilkapio centre ant pagrindo griautiniai žirgo kaulai, o po jais degintiniai kaulai.

Literatūra: Покровский, 1899, p. 7.

49. ROKANTIŠKIŲ (Vilniaus r.): 1852–1853 metais kasinėjo A. Pliateris ir rado žirgų griaučių ir aprangos.

Literatūra: ИИАО, 1859, p. 29.

50. RUSIŲ RAGO (Širvintų r.):

Pilk. A: griautinis. Žirgas palaidotas duobėje po sampilu, orientacija neaiški. Įkapės: žąslai.

Pilk. B: griautinis. Žirgas palaidotas duobėje po sampilu, galva orientuotas į vakarus. Įkapės: dvinariai žąslai, balno sagtis.

Pilk. C: degintinis. Kapas pietrytiniame pilkapio pakraštyje iškart po velėna. Įkapės: geležinis skambalas, pjautuvas su dantukais, žąslai su skersinukais, geležinis apkalas, du žalvariniai žvangučiai.

Pilk. D: simbolinis. Rytinėje pilkapio dalyje, sampilo ir griovio riboje rasti dvinariai žąslai.

Pilk. E: griautinis. Žirgas palaidotas duobėje po sampilu, orientuotas galva į vakarus. Įkapės: pjautuvas su dantukais, geležinis skambalas, žalvarinė įvija, dvinariai žąslai su skersinukais.

Pilk. F: griautinis. Žirgas palaidotas duobėje po sampilu, orientuotas galva į vakarus. Įkapės: trinariai žąslai, botkotis, geležinis apkalas.

Pilk. G: degintinis. Žirgas sudegintas vietoje. Tarp degusių pjautuvas su dantukais, žąslai.

Pilk. H: griautinis. Žirgas palaidotas duobėje po sampilu, galva orientuotas į vakarus. Įkapės: dvinariai žąslai, sidabrinė ar sidabruota įvija.

Šaltiniai: Kulikauskienė, 1964.

51. SALAKAS (Zarasų r.): 1895 metais K. Gukovskis rado 5 griautinius žirgų kapus, o 1896 metais kažkas perkasė dar vieną pilkapi ir rado žirgo griaučius su balnakilpėmis, žąslais, pjautuvu.

Pilk. Nr. 1: griautinis. Be įkapių. Suardytas lobių ieškotojų.

Šaltiniai: Butėnas, 2001.

Literatūra: LAA, 1977, p. 100; Покровский, 1899a, p. 38.

52. SENUJŲ MACELIŲ (Šalčininkų r.): kasinėjo W. Holubowicz ir H. Čech-Holubowiczowa. Žinoma, kad rasta degintinių žirgų kapų, bet tyrimų medžiaga nepublikuota. Literatūroje yra tik užuominų.

Pilk. Nr. 14: degintinis. Tarp degintinių kaulų trinariai žąslai vytais nareliais.

Šaltiniai: Stankus, 2001.

Literatūra: Čech-Holubowiczowa, 1936, p. 25.

53. SKROBLAUS (Utenos r.): XX amžiaus pirmojoje pusėje kasinėjant pilkapius rasta žirgų kaulų ir geležinių dirbinių: žąslų ir kt. Pilkapiai netyrimėti, datuojami IX–XII amžiumi.

Šaltiniai: http://www.utena-on.lt/Utenos_enciklopedija

54. SKUBĖTŲ (Šalčininkų r.):

Pilk. Nr. 1 (11): degintinis. Kapas įkastas į pagrindą. Įkapės: dvinariai žąslai.

Pilk. Nr. 2 (3): degintinis. Kapas ant pagrindo. Įkapės: pjautuvas, trinariai žąslai, geležinė sagtis įsmaugtais šonais.

Pilk. Nr. 3 (2): degintinis. Ant pagrindo dvi kaulų krūvelės. Įkapės: geležinė sagtis (4,9 × 4 cm), geležinė sagtis (2,5 × 2,5 cm). Abi sagtys apdegsiusios.

Pilk. Nr. 4 (1): degintinis. Kapas ant pagrindo į pietryčius nuo centro. Įkapių nebuvo.

Pilk. Nr. 5 (4): degintinis. Įkapės: puodo šukės, geležinės adatos dalis.

Pilk. Nr. 8 (11): degintinis. Įkapės: puodo šukės.

Pilk. Nr. 9 (19): degintinis. Kapas ant pagrindo į pietryčius nuo centro. Įkapės: žąslai.

Pilk. Nr. 10 (10): degintinis. Kapas sampilo pietvakariniame šlaite. Įkapės: dvinariai žąslai vytais nareliais.

Pilk. Nr. 11 (13): degintinis. Kapas pietvakariniame sampilo šlaite. Įkapės: žalvarinis skambaliukas, kamanų apkalai, geležinė keturkampė įsmaugtais šonais sagtis (2 × 2 cm), dvi balno kilpos, dvinariai žąslai su tordiriotais skersinukais, sagtis (4 × 4 cm).

Pilk. Nr. 13 (14): degintinis. Kapas pietvakariniame pilkapio pakraštyje, griovio ir sampilo riboje. Įkapės: pjautuvas su dantukais, dvinariai žąslai vytais nareliais.

Pilk. Nr. 15: degintinis. Kapas pietvakariniame pilkapio pakraštyje, griovio ir sampilo riboje. Įkapės: pjautuvas su dantukais, žąslai.

Šaltiniai: Kuncienė, 1979; Kuncienė, 1980.

Literatūra: Kuncienė, 1985, p. 86–97.

55. STAKŲ (Šalčininkų r.):

Pilk. Nr. 1: degintinis. Kapas sampilo rytiniame pakraštyje. Įkapės: pjautuvas, žąslai, balno kilpos.

Šaltiniai: Tautavičius, 1953.

56. STALGIONIŲ (Šalčininkų r.):

Pilk. Nr. 1: degintinis. Tarp degintinių kaulų trys geležinės diržo sagtelės, dvi balnakilpės, dvinariai žąslai dvigubomis grandimis.

Šaltiniai: Kuncevičius, Zabiela, 1998.

57. STRĖVOS (Trakų r.):

Pilk. Nr. 2: simbolinis. Šiauriniame sampilo pakraštyje į sampilą įkasti žąslai, keturkampė sagtis, žalvarinis žvanguotis. Centre rastas pjautuvas su dantukais.

Pilk. Nr. 4: simbolinis. Sampile rasta žąslų grandis ir žvanguotis.

Literatūra: Girininkas, 1976.

58. STRIPEIKIŲ (Ignalinos r.): ariant buvo randama žąslų, žirgų kaulų.

Literatūra: KPE RL, 1996, p. 169–170.

59. SUBIŠKIO (Utenos r.): XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje, kasinėjant kai kuriuos pilkapius, buvo rasta žirgų griaučių, geležinių balnakilpių bei kirvių.

Literatūra: KPE RL, 1998, p. 143.

60. SUDOTOS (Švenčionių r.):

Pilk. Nr. 9: simbolinis. Pietrytiniame sampilo pakraštyje ant pagrindo pjautuvas.

Pilk. Nr. 11: simbolinis. Pietvakariniame sampilo pakraštyje dvi balnakilpės ir sagtis.

Šaltiniai: Merkevičius, 1989.

61. ŠILAIČIŲ (Prienų r.): aptikta dirbinių, sicjamų su žirgo apranga.

Literatūra: Atlasas, 1977, p. 111.

62. ŠUKIŠKIŲ (Kaišiadorių r.): 1936 metais ardam pilkapį rasti žąslai, arklio kaulų, balno kilpų.

Literatūra: Atlasas, 1977, p. 112.

63. ŠVEICARŲ (Vilniaus r.):

Pilk. Nr. 1: griautinis. Žirgas palaidotas ant pagrindo, galva orientuotas į rytus. Įkapės: dvinariai žąslai, aštuoni žvangučiai, pjautuvas.

Pilk. Nr. 5: degintinis. Kauliukai išsibarstę po visą plotą. Įkapės: dvinariai žąslai su skersinukais, pjautuvas.

Pilk. Nr. 7: simbolinis. Šiaurės vakariniame sampilo pakraštyje rastas pjautuvas su dantukais ir trinariai žąslai vytais nareliais.

Literatūra: Покровский, 1895, p. 216–218.

64. ŠVENTO MIŠKO (Švenčionių r.): 1854 metais A. H. Kirkoras rado vieną griautinį žirgo kapą.

Literatūra: ИИАО, 1859, p. 28–29.

65. VANAGIŠKIŲ (Jonavos r.):

Pilk. Nr. 1: degintinis. Tame pačiame pilkapyje žmogaus kapas. Žirgas palaidotas pilkapio centre, į pagrindą įkastoje duobėje. Įkapės: pjautuvas, dvi žalvarinės įvijos, balnakilpės dalis.

Šaltiniai: Butėnas, 1997.

66. VARLIŠKIŲ (Trakų r.):

Pilk. Nr. 7: griautinis. Žirgas palaidotas duobėje po sampilu, galva orientuotas į šiaurę. Įkapės: dvinariai žąslai, geležinis skambalas, varpelių pavidalo žvangučiai, pailgi kabučiai, kamanų apkalai.

Pilk. Nr. 8: griautinis. Tame pačiame pilkapyje penki žmonių kapai. Žirgas palaidotas griovyje, be įkapių. Galva orientuotas į šiaurę.

Šaltiniai: Luchtanas, 1998; Luchtanas, 1999.

67. VYZIŲ-RIPELIALAUKIO (Ignalinos r.): apie 1927–1930 metus kažkas kasinėjo šį pilkapyną. Rasta žąslų ir balno kilpų.

Literatūra: KPE RL, 1996, p. 157.

68. VOLKOLATOS (Baltarusija): du pilkapiai su pjautuvu ant pagrindo.

Literatūra: Гуревич, 1962.

69. VORONIŲ (Molėtų r.): XX amžiaus pradžioje vietiniai gyventojai viename pilkapyje rado žąslus ir balno kilpas.

Literatūra: KPE RL, 1996, p. 212.

70. ZASVYRĖS (Baltarusija):

Pilk. Nr. 4: degintinis. Įkapės: žąslai, pjautuvas.

Pilk. Nr. 5: degintinis. Kapas ant pagrindo. Įkapės: pjautuvas, molinis puodas.

Pilk. Nr. 7: degintinis. Sudeginta pilkapio vietoje. Mirusysis sudegintas kartu su savo žirgu. Įkapės: kalavijo nuolaužas, geležinė sagtis, du sagties liežuveliai, peilis, žiestas puodas.

Pilk. Nr. 20: degintinis. Sudeginta pilkapio vietoje. Mirusysis sudegintas kartu su savo žirgu. Įkapės: geležinis strėlės antgalis, geležinis pentinas, icigalis, geležinis varpelis, geležinė sagtis, žalvarinis žvanguotis, dvi žalvarinės sagtelės, žąslai, balnakilpė, plačiašmenis kirvis.

Literatūra: Покровский, 1899, p. 15–19.

71. ZIAZIULKOS (Baltarusija):

Pilk. Nr. 5: degintinis. Sudeginta pilkapio vietoje. Įkapės: žąslai, pjautuvas.

Pilk. Nr. 7: griautinis. Žirgas ant pagrindo. Žirgas palaidotas su žąslais ir balnakilpėmis. Toliau nuo žirgo degintinis žmogaus kapas. Kape icigalis.

Literatūra: Покровский, 1899, p. 55–59.

72. ŽAGARINĖS (Ignalinos r.): vietiniai gyventojai kasinėjo ir rado balno kilpų.

Literatūra: KPE RL, 1996, p. 173.

73. ŽINGIŲ (Vilniaus r.):

Pilk. Nr. 1: griautinis. Įkapės: žąslai.

Literatūra: Čehak-Holubowiczowa, 1936, p. 25.

74. ŽVIRBLIŲ (Vilniaus r.): 1925 metais R. Jakimovičius ištyrė 64 pilkapius. Septyniuose iš jų rado degintinius žirgų kapus.

Literatūra: Atlasas, 1977, p. 127.

HORSE BURIALS IN EAST LITHUANIAN BARROWS OF THE LATE IRON AGE

Vytautas Juškaitis

Summary

East Lithuanian barrows spread out in the Eastern Lithuanian area and northwestern part of Belarus. Horse burials are quite often found during archeological excavations of East Lithuanian barrows. But there is no thorough summary data on the research material. This article deals only with the horse burials of East Lithuanian barrows of the Late Iron Age. The purpose of the article is to summarize the funeral customs of horse graves, to define the chronology of horse burials, to mark grave types according to funeral customs, to define the origin of the custom to bury horses, to mark the regions according to horse burial customs, to restore the ritual of burying a horse according to archeological data.

Information about horse graves in East Lithuanian barrows comes from the middle of the 19th century. In the second half of the 19th century barrows were excavated by A. Pliateris, A. H. Kirkoras, but most of all horse burials in the end of the 19th century were examined by F. Pokrovskis. In the interwar time, a lot of horse graves were explored by Polish archeologists R. Jakimowicz, E. and W. Hołubowicz. From the middle of the 19th till the middle of the 20th century the material was only accumulated and published. There is no summary on horse graves.

A lot of horse graves in the East Lithuanian barrow cemeteries were analyzed in the 60ies (Bildos, Darsūniškis, Didžiuliai, Dieveniškės, Kapitoniskės, Katkuškės, Kunigiškės). Most barrows with horse graves were explored by A. Tautavičius. The material of the excavations was published in the MADA, ILKJ editions. From the 60ies till now, almost every year horse graves are found.

Overall, 74 barrow cemeteries are known, in which horse graves or outfit are found. 48 barrows cemeteries were explored by archeologists who found 153 horse graves (Fig. 1).

For the first time the reasearch data were more properly summarized in the book "The Horse of Lithuanian Warrior" written by R. Volkaitė-Kulikauskienė. In 1992 was published the article "The barrows of Alinka (Raistinė)", written by A. Bliujienė. In this article the author discusses not only the funeral customs of the Alinka barrow cemetery, but also defines the evolution and chronology of barrows with horse graves. Empty burials are attached by her to symbolical horse burials.

In total, there were explored 21 East Lithuanian barrow cemeteries, in which 47 horse inhumations were found. Most of these barrow cemeteries spread out to the north from the Neris River. Only few of them are on the left side of the river (Fig. 2).

The orientation of 30 horses was defined. Figure 2 shows, that the custom to bury a horse with the head to the west or northwest dominated only in the western part of East Lithuanian barrow cemeteries. In 90 percent of the horses in the western part, the head was oriented to the west and

northwest. In the other East Lithuanian barrow cemeteries, horses were buried in all directions almost equally. Most likely the western part was influenced by the tribe of upland Lithuanians who also buried horses their heads to the west.

No barrow inside a stone circle contained horse inhumations. Most often the burial items of horse inhumations are a riding bit and a sickle.

Horse cremations, as compared with inhumations, spread out more to the south. Overall, 30 barrow cemeteries are known, in which 71 horse cremations were found. There are known five barrows inside stone circles with a horse cremation found in them (Fig. 4).

There are known seven cases when in the same barrow also humans were buried. Most often the burial items of horse cremations are a riding bit and a sickle.

We give symbolical name to such horse burials, in which there are only horse outfit, but no bones. Before writing about symbolical horse burials, it should be mentioned that a sickle also symbolizes horse burial. There is an opinion that also empty barrows should be ascribed to symbolical horse graves (Bliujienė, 1992, p. 120). The spread of symbolical horse graves almost coincides with the spread of horse cremations. Overall, 19 barrow cemeteries are known, in which 38 symbolical horse graves were found. The largest number of symbolical horse burials was found in Alinka (8), Pabarė (6), Kapitoniskės (3). In other places 1–2 symbolical horse burials were found. Most often the burial items of a symbolical grave are a sickle and a riding bit.

During archeological excavations there were found 310 grave items, among them 88 bridle bits, 72 sickles, 40 bridle jingles, 34 stirrups, 34 belt buckles, 15 riveted bridles, 8 spirals, 7 horse collar bells, 4 iron loops, 4 saddle spangles, 2 whipstocks, penannulars with cylindrical terminals.

There is an opinion that if a horse burial is found in a barrow with moats and without grave inside stone circles, this grave should be ascribed to the 9th–12th centuries (Kuncienė, 1969, p. 57; Bliujienė, 1992, p. 105). A. Bliujienė defines the following of development of horse burials: inhumation ? cremation ? horse outfit, without bones ? sickle ? empty barrow (Bliujienė, 1992, p. 124). To prove this statement, she indicates a more intensive pressure from the neighbours in 9th–12th centuries. This means that more horses were needed to defend the native land (Bliujienė, 1992, p. 121). But it is possible to form also another sequence of development of horse burials. At first, the earliest horse burials should be not inhumations but cremations, because they are found in the barrows inside stone circles. An evidence that horse cremation upsprang before inhumations is a horse cremation found in the barrow of Katkuškės No. 1 b. There was found a fibula together with other common grave items. The archeologist O. Kuncienė dates this barrow to the 10th–12th century. This date could be questioned, after all penannular with cylindrical terminals came up in the 8th century and were most widely

used in the 9th–10th centuries. The sickle found in this grave is typical of the end of the first millennium. That is why this horse grave should be dated to the 8th–10th centuries. In the horse cremation of Kretuonys barrow No 54, there was found a sickle typical of the 5th–7th centuries. But such sickles were used only till the 10th century. Therefore, the barrow of Kretuonys No 54 should be dated to the end of the first millennium. Meanwhile no any barrow in which horse inhumations or cremations were found had graves inside stone circles. These barrows most often were circled by continuous moats. This fact shows that these barrows are younger.

From all these facts it is possible to deduce that, cremation came up first, and only from the beginning of the 2nd millennium inhumation and symbolical horse graves appeared. But although inhumations and symbolical graves came up, cremations didn't disappear, either.

All three ways of burial existed together. Thereby, horse cremation is dated to the 8th–12th centuries and inhumation and symbolical graves to the 10th–12th centuries.

According to the spread of barrows inside the stone circles in which horse graves were found, it is supposed that the rite of burning a horse could come up firstly in the contemporary districts of Šalčininkai and Vilnius approximately in the 9th century. The earliest horse cremations were found here (Fig. 4). From here this rite could spread out to the north of the Žeimena river, to the east and west of the Neris river. Horse inhumations most likely appeared in the western part of East Lithuanian barrow cemeteries approximately in the 10th century.

In the western part of East Lithuanian barrow cemeteries, horses most often were oriented their head to the west

or northwest, the same as in Upland Lithuania. That shows that this rite could come from the territory of Upland Lithuania. When horse inhumations spread to the east, their funeral customs changed. It was already no matter, to which side a horse was oriented. By the way, the rite to bury a not burnt horse didn't spread all over the territory of East Lithuanian barrow cemeteries: so far, no horse inhumations have been found in the upper Merkys, although barrow cemeteries are rather thoroughly explored here.

In the western part of East Lithuanian barrow cemeteries, digging a pit for a horse followed the west–east or northwest–southeast direction. A horse was buried with its outfit. Sometimes it was very richly decorated. The richest horse graves are known from the barrows of Alinka No 4, Lapušišké No 4. But most often horses are buried with a modest outfit.

According to the horse funeral customs, the East Lithuanian barrow cemeteries belong to four regions (Fig. 6). These regions most likely could be related with the borders of lands. Deltuva could be related with the northern region of East Lithuanian barrow cemeteries, Lietuva with the western and Nalšia with the eastern one. The Southern region is most often attached to Lithuania, though it might be a separate land in the 9th–12th centuries, because here the horse funeral customs differ from those of other regions.

But horse graves alone are not enough to define the borders of the lands in the 9th–12th centuries. Defining the borders of the lands in the East Lithuanian barrow cemeteries, funeral customs of humans should be explored using data of hill-forts, settlements, written sources. Horse graves should be only one of the criteria.

Įteikta 2004 m. lapkričio mėn.